

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра психології і туризму

Кваліфікаційна робота
на тему:
«Розвиток паломницького туризму в Ізраїлі»

Допущено до захисту
« ___ » _____ 2021 року

здобувача групи МТ01-16
факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми
Туристичне обслуговування
за спеціальністю 242 Туризм
Будніцького Богдана Ігоровича

В. о. завідувача кафедри
психології і туризму
доц. Кучеровська Н. О.

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент
кафедри психології і туризму
Кучерява Г. О.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ.....	5
1.1. Сутність та роль паломницького туризму в сучасному світі.....	5
1.2. Фактори розвитку паломництва.....	13
1.3. Методи дослідження.....	18
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ ІЗРАЇЛЮ.....	20
2.1. Передумови розвитку паломницького туризму в Ізраїлі.. ..	20
2.2. Особливості сучасного стану паломницького туризму в Ізраїлі.. ..	32
2.3. Єрусалим як один з найбільших паломницьких центрів світу.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАЛОМНИЦТВА В ІЗРАЇЛІ.....	58
3.1. Проблеми розвитку паломницького туризму в Ізраїлі	58
3.2. Перспективи розвитку паломництва	62
3.3. Тур для прочан «Релігійний Тель-Авів – Єрусалим»	65
ВИСНОВКИ.....	74
RESUME.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми. Паломницький туризм є невід’ємною складовою сучасної індустрії туризму. Люди всього світу все частіше обирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійним місцям. В сучасному світі більш ніж 90% екскурсійних об’єктів мають відношення до релігійного туризму.

Постановка проблеми. Кваліфікаційна робота присвячена паломницькому туризму в Ізраїлі. Розгляд питань, пов’язаних з даною тематикою, носить актуальний характер в сучасних умовах, оскільки в даний час все більше зростає інтерес до релігійного туризму і паломництва. І першим в списку даного виду туризму є саме Ізраїль.

Перебуваючи на стику трьох континентів: Азії, Африки і Європи, Ізраїль є злиттям Заходу зі Сходом, а його культура і народ – це унікальна ізраїльська суміш. Перебуваючи на перехресті іудаїзму, християнства та ісламу, Ізраїль зберігає найшановніші в світі святі місця трьох великих релігій.

Ізраїль займає особливе місце в серцях паломників з усього світу. Паломницький туризм в цій країні набирає обертів і навряд чи коли-небудь втратить свої позиції. Туристів і паломників притягує таємничі і овіяна історіями країна Ізраїль. З кожним роком потік туристів в країну збільшується, незважаючи на геополітичну обстановку. У 2020 р. Ізраїль відвідало 4,5 млн. чоловік, з яких 19% склали прочани, і 24% припало на релігійний туризм.

Мета кваліфікаційної роботи – дослідити особливості розвитку паломницького туризму в Ізраїлі, виявити проблеми та визначити перспективи даного виду туризму в країні.

Завдання кваліфікаційної роботи:

- розглянути теоретико-методичні основи дослідження паломницького туризму;
- виявити чинники розвитку паломницького туризму в Ізраїлі;
- проаналізувати сучасний стан паломництва в країні;

- охарактеризувати Єрусалим як найбільший паломницький центр світу;
- виявити проблеми та визначити перспективи розвитку паломницького туризму в Ізраїлі;
- розробити паломницький тур по країні.

Об'єктом дослідження є паломницький туризм в Ізраїлі.

Предметом дослідження є особливості, проблеми та перспективи розвитку паломницького туризму в Ізраїлі.

Методи і прийоми дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод. В ході дослідження використовувалися загально- і конкретно наукові, а також спеціальні методи пізнання. Головними є методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, прогнозування, спостереження і порівняння. До спеціальних методів, що використовувалися в роботі, слід віднести метод прогнозування соціальних явищ.

Науковою новизною кваліфікаційної роботи є аналіз та узагальнення особливостей розвитку паломницького туризму в Ізраїлі, розробка авторського туру для прочан «Релігійний Тель-Авів – Єрусалим».

Практичне значення роботи: одержані результати можуть бути використані в практичній діяльності при створенні туристичних пакетів, маршрутів та пропозицій, інвестиційних проєктів. Крім того, робота може бути використана як довідкове і методичне джерело для студентів-туризмознавців, аспірантів та викладачів.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Кваліфікаційну роботу викладено на 84 аркуші комп'ютерного набору.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність та роль паломницького туризму в сучасному світі

Сучасна світова спільнота дуже серйозно ставиться до індустрії відпочинку і туризму. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО) питома вага туризму у створенні валового національного продукту (ВНП) країн світу в 2020 році сягнула 11 – 12% [23].

Сьогодні вже нікого не треба переконувати, що в сучасному світі туризм належить до найпотужніших і найдинамічніших галузей економіки та регіонального розвитку. Це стосується не тільки країн, де туризм становить основу господарської діяльності, а й найбільш розвинених індустріальних держав світу – США, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії, Мексики, Китаю.

У ХХІ столітті відбулася справжня туристична революція, завдяки зростанню купівельної спроможності населення, збільшенню вільного часу у людей, успішному розв'язанню транспортних проблем. Усе це сприяло тому, що туристична сфера забезпечує не лише вагомий відсоток світового валового продукту, а й понад 30% обсягів послуг світової торгівлі і 11 % світових споживчих витрат, 7% загального обсягу інвестицій та 5% податкових надходжень[37].

Серед різноманітних видів туризму за метою можна виокремити такий вид туризму як релігійний, адже він забезпечує задоволення таких потреб людини, які істотно відрізняються від вищезазначених.

Релігія – це певні погляди і уявлення людей, відповідні обряди і культу. Походження слова «релігія» пов'язують із латинським дієсловом *relegere* – «відноситися з повагою»; за іншою версією, воно зобов'язане своїм виникненням дієслову *religare* – «зв'язувати» (небо і землю, божество і людину)[41].

В сучасному світі існує різноманіття вірувань, сект, церковних організацій. Це і різні форми політеїзму, традиції якого походять від первісних релігій, і різноманітні форми монотеїзму. Тут і національні релігії – конфуціанство (Китай), іудаїзм (Ізраїль), синтоїзм (Японія), і світові релігії: буддизм, християнство, іслам, індуїзм. Саме світові релігії найбільше впливають на розвиток сучасних цивілізацій. Їх релігійні центри є основними об'єктами релігійного туризму.

Згідно з останніми даними зараз у світі проживає 2,1 млрд християн, 1,3 млрд мусульман, 900 млн індуїстів, 394 млн даосистів, 376 млн буддистів і 1,1 млрд атеїстів. Третина жителів планети (31,43%) – християни. Більше половини з них належать до Католицької Церкви (1,15 млрд чоловік). Проте католицизм є основною релігією в багатьох європейських країнах (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Бельгія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Хорватія, Ірландія, Мальта тощо). Усього в 21 державі Європи католики становлять більшість населення, у Німеччині, Нідерландах і Швейцарії – половину. У західній півкулі католицизм розповсюджений у всій Південній і Центральній Америці, а також у Канаді та США. В Азії католики переважають на Філіппінах і в Східному Тиморі, велика кількість католиків у В'єтнамі, Південній Кореї та Китаї. На Близькому Сході багато католиків у Лівані (мароніти та ін.)[45].

В Африці проживає, за різними оцінками, від 110 до 175 млн католиків[13].

Православ'я сповідують близько 300 млн чоловік. У сучасному світі до країн з більшістю православного населення належать: Росія, Україна, Білорусь, Болгарія, Греція, Грузія, Кіпр, Македонія, Молдова, Румунія, Сербія, Чорногорія. Також Православ'я помітно присутнє у Боснії та Герцеговині, Фінляндії, Казахстані та на Алеутських островах американського штату Аляска. Крім того, його сповідують в Естонії, Латвії, Киргизії та Албанії. Наприкінці ХХ ст. однією із зон порівняно швидкого поширення Православ'я стають Африка на південь від Сахари, а також Південно-Східна Азія та Південна Корея. Водночас важливо відзначити, що Православ'я присутнє в більшості країн світу[22].

Українці стають однією з найбільш релігійних націй у Європі. Тепер у нашій країні вже 71,4% населення вважають себе віруючими, а значить ми за цим показником поступаємося лише католикам Польщі, Португалії, Словаччини, православним кіпріотам. Більше того – кількість віруючих постійно зростає: результати опитування Центру Разумкова свідчать, що за десять останніх років загальнонаціональна українська паства збільшилася на 13%. Найбільш релігійним краєм держави залишається захід, де зосереджено 34,5% усіх православних парафій[21].

Туристом, який подорожує з релігійною метою, є людина, що виїжджає за межі звичного середовища на термін не більше року для відвідин святих місць і центрів релігій.

Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичного для них середовища.

Релігійний туризм є одним із найстаріших видів туризму. Він бере свої витоки з часів формування основних світових релігій і здійснюється в таких двох основних формах:

- паломницький туризм;
- релігійний туризм екскурсійної пізнавальної спрямованості.

Паломницький туризм – це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькими цілями. Паломництво – прагнення віруючих людей поклонитися святим місцям.

Серед причин для здійснення паломництва можна виділити наступні:

- бажання зцілитися від душевних і фізичних недуг;
- помолитися за рідних і близьких;
- знайти благодать;
- відмолити гріхи;
- виразити подяку за блага послані зверху;
- проявити відданість вірі;

Паломництво передбачає певне ставлення людини до дійсності. Це символізує готовність людини пожертвувати скороминущими матеріальними цінностями в ім'я вічних духовних. У індуїзмі, православ'ї і католицизмі отримали розвиток піші паломництва. Люди відправляються в паломництва, коли їм недостатньо ритуальних дій в місцях звичайного середовища мешкання[3].

У науці зазвичай виділяють декілька видів паломництва, що класифікуються по різних ознаках:

1) по числу учасників і сімейній приналежності - індивідуальні, сімейні і групові паломництва;

2) за тривалістю – тривалі і короткочасні паломництва (раніше по російським православним канонам паломництвом вважалася поїздка тривалістю більше 10 днів);

3) по сезонності – цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят;

4) по об'єктах відвідини - відвідини конфесійних культових місць (церков, монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер, джерел, гаїв);

5) по місцеположенню об'єкту паломництва – внутрішні (в межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури;

6) за ознакою обов'язковості – добровільні і обов'язкові паломницькі тури (наприклад, в ісламі паломництво хадж є обов'язковим для кожного правовірного).

Релігійний туризм екскурсійної пізнавальної спрямованості припускає відвідини релігійних центрів, в яких туристи можуть побачити релігійні об'єкти, – культові пам'ятники, що є діючими, музеї, відвідати богослужіння, взяти участь в хресних ходах, медитаціях і інших релігійних заходах. Релігійний туризм також тісно взаємопов'язаний з науковим туризмом релігійної спрямованості. Учені відвідують центри існуючих релігій, країни і регіони з багатими релігійними традиціями. Такі поїздки нечисленні, але вони розширюють географію

туристичних поїздок. Учених цікавить релігійна спадщина – рукописи, різні культові предмети, архітектурні форми як сучасних, так і зниклих релігій і багато іншого[15].

Ідея паломництва має на увазі дії в умовах особливих труднощів, добровільно узяті на себе зобов'язання бути в цих умовах. Це символізує готовність людини пожертвувати скороминущими матеріальними цінностями в ім'я вічних духовних. У індуїзмі, православ'ї і католицизмі отримали розвиток піші паломництва. Люди відправляються в паломництва, коли їм недостатньо ритуальних дій в місцях звичайного середовища мешкання.

Термін "паломництво", як вважають філологи, походить від слова "пальма" - гілки саме цього дерева привозили перші паломники християни, що побували в Святій землі під час свята "Вхід Господній до Єрусалиму". Під час тріумфального входу Ісуса Христа до Єрусалиму віруючі усипали його шлях гілками пальми. В Україні це свято отримало найменування "Вербне воскресіння". Традиції паломництва йдуть корінням в глибоку старовину. У Індії люди з давніх часів здійснювали поїздки в святі місця, наповнені енергією того або іншого божества. У Стародавній Греції паломники з різних куточків країни приїжджали в Дельфи до віщунки Піфії, що жила в храмі, для отримання прогнозів. В середні віки паломництво отримало широке розповсюдження. Мандри пілігримів до Палестини почалися вже в III в. н.е. При імператорові Костянтині були зведені храми в Єрусалимі, наприклад Храм Труни Господня. У XV в. для паломників з Європи були розроблені спеціальні маршрути, або "шляховики", від берегів Рони до річки Йордан. Проте найперші путівники для паломників, або "ітенітарії", були написані на грецькій мові у Візантії ще в VIII в. Найбільшою популярністю серед пілігримів користувався ітенітарій "Коротка оповідь про міста і країни від Антиохії ка Єрусалиму, а також Сирії, Фінікії і про святі місця Палестини", написаний візантійцем Іоанном Фокой в XII в. Хрестові походи закріпили традицію паломництва в Святу землю. [17].

За даними ВТО, щорічно здійснюють паломництво більше 200 млн чоловік. [37].

Паломництво стикається з пізнавальним туризмом, але не збігається з ним. Тут знайомство з новою країною або містом суворо цілеспрямовано і необхідно для виконання релігійного обов'язку віруючого. Нерідко паломник прагне отримати нові відомості про країну чи культових об'єктах тільки з метою розширення своїх релігійних уявлень. Проте сучасне паломництво має й істотний пізнавальний аспект. Організацією різних видів паломництв зайняті туристичні фірми. Паломники в тій чи іншій мірі знайомляться з культовими пам'ятками країни чи міста, а також одночасно з культурою і визначними пам'ятками країни в цілому. Крім того, нерідко сучасний прочанин - людина, що здійснює подорож, щоб бодай доторкнутися до святинь, побачити місця, пов'язані з історією найбільших релігій, але не брати участь у культових діях. Тут пізнавальні цілі витісняють власне релігійні [2]..

Як вже зазначалося, паломництво відомо практично всім сучасним релігіям. Його історія сягає в глибоку старовину. Видатні храми, священні природні ландшафти (гори, гаї) Далекого Сходу, Центральної Азії, Близького Сходу, Стародавньої Греції привертала до себе десятки тисяч людей. Грецькі історики Геродот і Павсаній, літератор Лукіан залишили нам описи найбільших культових центрів давнини. Оракул в грецьких Дельфах привертав увагу відомих людей давнини, які хотіли отримати пророцтво щодо своєї долі.

Паломники зазвичай висувають значно менше вимог до рівня і якості обслуговування, живлення, розміщення. Вони зупиняються на нічліг в келіях монастирів, на території ашрамів, в палаткових містечках (під час хаджу, наприклад), можуть ночувати в храмах на підлозі або навіть прямо на вулиці. Вибір їжі зазвичай невеликий, і вона досить скромна. У християнських країнах під час постів їжа пісна, в Індії – вегетаріанська[8].

Духовно-паломницький туризм має вузьку соціально психологічну базу і географічну спрямованість. Під духовно -паломницьким туризмом розуміються поїздки туристів з Північної і Південної Америки, Європи і Росії в різні центри духовної практики в країнах Сходу, в першу чергу до Індії, Тибету, Китаю, непалу, Японії. Духовно- паломницький туризм тісно пов'язаний з лікувально

оздоровчим туризмом. Наприклад, багато духовних центрів в Індії є центрами аюрведического лікування. У Індії аюрведа – це комплексна наука лікування, омолодження організму і запобігання захворюванням, які виникають як наслідок порушення гармонії між енергією людини і Всесвітом. Всілякі практики і повчання, даючися в багато ашрамах, а також в Золотому Місті, часто виходять за рамки релігій або не мають безпосередньої (видимою) релігійної підоснови. Підкреслюється їх універсальність для людей різних віросповідань, національностей, підлоги, віку і професії. Мета таких практик - допомогти людині у вирішенні його проблем, а також в його духовному і етичному самоудосконаленні, пізнанні своєї внутрішньої духовної природи.

Слід зазначити близькість духовно- паломницького туризму і інших видів туризму. Наприклад, щорічно багато туристів відвідують Китай для занять цигун. Цигун – це комплекс рухових і дихальних вправ. Цигун допомагає людині набрати великий запас життєвих сил, або енергії ци, як вважають китайці. Отже така поїздка містить елементи релігійного, спортивного і лікувально оздоровчого туризму.

Результати статистичних досліджень показують, що насправді релігійну поїздку один раз на рік здійснює лише близько 1% від загальної кількості віруючих. На ринку паломницького туризму України країни, що традиційно вважаються центрами паломництва, розташовуються в наступному порядку: Росія (35%), Ізраїль (30%), Греція (12%), Італія (7%), Туреччина (6%), Саудівська Аравія (5%)[45].

Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості припускають відвідати релігійних центрів, в яких туристи зможуть побачити релігійні об'єкти, – культові пам'ятники, що діють, музеї, відвідати богослужіння, взяти участь в хресних ходах, медитаціях і інших релігійних заходах. Цей вид туризму тісно взаємозв'язаний з науковим туризмом релігійної спрямованості. Учені відвідують центри існуючих релігій, країни і регіони з багатими релігійними традиціями. Такі поїздки нечисленні, але вони розширюють географію туристських поїздок. Учених цікавить релігійна спадщина - рукописи, різні

культові предмети, архітектурні форми як сучасних, так і таких, що пішли в минуле релігій і багато що інше. Дослідники прямують в центри існуючих релігій, країни і регіони з багатими релігійними традиціями. На Заході і в Росії є інтерес до країн Сходу - Китаю, Індії, Японії. Відвідуються місця зниклих релігій – Єгипет, Месопотамія, Греція, Італія і Центральна Америка.

Як повідомляє Всесвітня туристична організація, 330 млн. осіб беруть участь у релігійному туризмі під час свят. Стало популярним проводити свята у монастирях, де у відповідь на ринковий попит подають щоразу нові та цікаві пропозиції: від можливості зосередитися на молитві серед монастирської тиші до кулінарних курсів, на яких можна опанувати таємниці страв монахів[42].

Отже, паломницька традиція є тим об'єктивним підґрунтям, на якому розвивається зараз і поступово набирає поширення релігійний туризм в Україні.

На українському ринку туризму вже сформувались фірми, що займаються практичною організацією паломницьких поїздок і екскурсантів і спеціалізуються на наданні послуг в області релігійного туризму.

Відмінність паломницьких поїздок та релігійних турів екскурсійної спрямованості полягає у відмінності їхнього цілепокладання. Звідси виходять особливості розміщення та харчування туристів, специфіка екскурсійного маршруту, вибору об'єктів показу, змісту та форми подачі самої екскурсії[11].

Якщо для групи релігійно-екскурсійного туру розміщення в готелі з великою кількістю розважальних закладів і скромне харчування в ресторані або кафе в пісні дні може виявитися несуттєвим при оцінці якості туру, то для паломника цей факт може перекреслити всі інші зусилля турфірми, створити психологічний дискомфорт і емоцій .

Паломницький тур на відміну від релігійно-екскурсійного включає не лише відвідування та кваліфікований огляд храмів, монастирів, святих місць (джерел тощо), а й реальну участь паломника в релігійному житті храму чи монастиря, можливість відвідування богослужіння. Релігійно-пізнавальні та паломницькі тури об'єднують, перш за все, маршрути екскурсійної поїздки та об'єкти показу, що часто призводить до змішування даних категорій, коли будь-

яка поїздка до монастиря називається паломництвом. У той же час ці тури мають різні цілі, а саме: паломницький тур насамперед мотивований релігійно, екскурсійний тур мотивований насамперед пізнавально. Різниця цілей обумовлює відмінність вибору та використання методичних прийомів показу та оповідання, стилю спілкування з групою, використання спеціальної лексики тощо[20].

Перебування в монастирях діє благотворно. На людину впливає емоційний вплив все навколишнє: архітектура, живопис, іконопис, церковний спів, люди, які вимовляють молитви. Все це створює ілюзію відходу в інший світ, чистіший і прекрасніший, ніж навколишня дійсність, більш довірливий і відкритий, оскільки люди в церковній громаді відчувають згуртованість, властиву російському менталітету. Тут люди долучаються до нового способу життя, чернецтво для них є прикладом переваг духовного початку матеріального. Тому історичні монастирі на Русі стали центром тяжіння паломників та віруючих.

1.2. Фактори розвитку паломництва

Паломництво – ходіння або подорож до святих місць з чітко визначеними культовими цілями. Паломництво відоме з давніх-давен, в тій чи іншій формі прийнято практично у всіх релігіях і язичницьких культурах. Відомо також світське і політичне паломництво, подорожі в близько – або псевдопаломницької сфері-подієвий туризм на релігійні свята і церемонії, а також звичайний туризм на культові об'єкти з пізнавальними цілями, більш точно характеризується як культурно-релігійний. На даний момент паломники всіх видів широко користуються послугами туристської індустрії, створюються спеціальні туристичні фірми, які організують такі тури з обслуговуванням та екскурсіями на місцях. Потоки паломників, інтенсивно зростаючи в дні релігійних подій і свят, впливають на формування індустрії перевезень.

Релігійне паломництво, на відміну від культурно-релігійних пізнавальних (а часто і розважальних) або культурно-історичних подорожей, має свої цілі,

адекватні засадам, стовпам, догмам і канонам релігії, традиції, що склалися століттями, і несе певний віруванням глибоко духовний сенс здійснення обряду. Релігійним паломництвом історично займалися і займаються в даний час спеціальні паломницькі служби, створювані релігійними центрами тієї чи іншої конфесії. Релігійне паломництво як вид особливої діяльності регулюється, перш за все, релігійними правовими нормами, оскільки по суті духовного змісту це релігійний обряд. Одночасно таке паломництво – це і подорож, часто досить далеке, і сам паломник, і організатори паломництва керуються і зобов'язані дотримуватися правових норм і правил буття, як даної держави, так і міжнародні та національні (інших держав), якщо ця подорож пов'язана з відвідуванням святинь в інших країнах, перетином державних кордонів[26].

Паломництво – найбільш ранній вид організованого туризму в нашій цивілізації. Всі види паломництва за своїми загальними ознаками, безсумнівно, відносяться до подорожей і ранніх форм туризму і на етапі останніх 200 років – до туризму. Вони містять всі одноманітно визначаються ознаки туризму і туристичного продукту: планування, перевезення, розміщення, харчування, торгівля, супровід, охорона. Слід зазначити, що моральні принципи і образ поведінки паломника значно відрізняються від більш вільних моральних підвалин і образу звичайних туристів[30].

Спільною основою паломництва є вірування, досить спільне для всіх культур і релігій, що молитва або обряд повинен пов'язуватися з певним місцем, природним або рукотворним об'єктом, що має будь-яке відношення до божества або іншим чином шанованому явищу. Це можуть бути вершини гір, камені і скелі, річки і озера, джерела і джерела, дерева, Гаї. До рукотворних об'єктів в першу чергу відносяться жертovní місця, храми, поховання. Особливе місце займають поховання або мощі високошанованих людей, що зараховуються до божеств, канонізованим святим, національним героям, вождям та ін.

Що стосується основних чотирьох світових релігій, то тут ситуація наступна: християни, мусульмани і євреї за Святу Землю шанують територію стародавньої Палестини – центр і зосередження святинь знаходиться в

Єрусалимі, де один з храмів мирно (сьогодні) одночасно ділять кілька релігійних конфесій. Для євреїв Єрусалим – Земля обітована-був центром паломництва задовго до виникнення християнства і залишається таким і в наші дні. Тут є Стіна Плачу, священне місце, відвідування якої обов'язково для євреїв. Стіна символізує пам'ять руйнування в 70 р. міста і Другого Храму римлянами в покарання за повстання юдеїв. Вона складена з каменів, що склали основу храму Ірода і храму царя Соломона. Для євреїв в сучасному Єрусалимі є об'єкти паломництва новітньої історії. До таких слід віднести Йод-Ва-Шем-обитель скорботи, зал пам'яті шести мільйонів євреїв, по-звірячому вбитих нацистами. Зал споруджений в 1957 р.і є важливим об'єктом паломництва євреїв усього світу.

Для мусульман істинний центр паломництва знаходиться в Мекці. Згідно з канонами ісламу в число моральних принципів мусульманина покладені п'ять основ (стовпів), в які входить обов'язкове паломництво в Мекку. Після цього мусульманин стає на іншу, більш високу, щабель суспільної ієрархії і загальної поваги, причому заможні люди в силу немочі або інших поважних причин можуть послати в хадж слугу або повіреного. Святе місце-мечеть Аль-Хараам, в якій знаходиться Кааба – святилище у вигляді великого куба з сіро-зелених гранітних блоків. В основі покладено квадрат, одна діагональ якого спрямована з півночі на південь, а інша із заходу на схід. В одному з кутів Кааби укріплений чорний камінь. Головна дія в кульмінації паломництва-вчинення обходження Кааби в напрямку проти годинникової стрілки і дотик до чорного каменю. Аль-Хараам-одна з найбільших мечетей у світі. Сюди збирається щорічно на перші десять днів місяця зуль-Хіджра до 2 млн.паломників. Є й інші не менш важливі складові ритуалу хаджу, наприклад, побиття диявола камінням, стояння на горі Арафат, жертвопринесення. Другим за значенням для мусульманського паломництва є місто Медіна, де похований сам пророк. Тут є мечеть, де вигороджено місце глинобитної хатини, в якій жив пророк Мухаммад і знаходиться його могила. Значна кількість святих місць ісламу є і в Єрусалимі. Це храм, іменованій Купол Скелі, восьмикутна мечеть, святе місце, куди був

принесений пророк Мухаммад під час своєї легендарної нічної подорожі з Мекки в інші віддалені мечеті.

Сикхи здійснюють паломництво в Золотий храм в місті Амрітсаре на півночі Індії. У храмі зберігається священна книга Гкуру Грант Сагіб, в якій записані основні положення вчення сикхізму. Буддисти в паломницьких цілях здійснюють повторні шляхи мандрів Будди. Прихильники індуїзму відвідують Святі місця в храм Джагдіш Шиви в Раджастані, інші храми Шиви, Святі місця Крішні і Вішні, а також здійснюють обмивання у водах річки Ганг. Також відбувається паломництво до витоків Гангу.

У християнстві паломництво на Святу Землю, де здійснював свої діяння Спаситель, відносяться до періоду IV ст. у сфері паломництва католицька церква розрізняла велике і мале паломництво. До першого відносили паломництва до Гробу Господнього в Єрусалим, в Рим, в Сантьяго де Компостелу (Іспанська Галісія) і Лорето. Паломницький шлях (велике паломництво) і святиня для християн-католиків усього світу оголошені Папською буллою в XII ст. – папа Римський Олександр III проголосив Компостелу Святим містом поряд з Єрусалимом і Римом. Для здійснення обрядів і відпущення гріхів слід було (і слід в сьогоденні) пройти Паломницький шлях, в давнину досконалий св.Яковом, і відвідати місто Компостела (центр Європи для християн). Це паломництво ближче і доступніше для північних і західних європейців, ніж Єрусалим і Рим.

У православ'ї до великого паломництва ставилися подорожі на св. Землю, відвідування Константинополя (Царгорода), Афона. До малих відносили паломництва до місцевих святинь, мощей святих. У 1087 р мощі св.Миколая Мирлікійського, архієпископа і чудотворця, учасника Першого Вселенського Собору, канонізованого церквою, шанованого у всіх християн, були перенесені в м Барії в Італії. 9 травня майже 1000 років святкується день Св.Миколая (Угодника). Він вважається покровителем подорожуючих, особливо мореплавців. Мале паломництво визнають всі конфесії, оскільки абсолютно всім здійснювати велике просто неможливо. Був розроблений і реалізується до

теперішнього часу інститут традицій обміну між релігійними центрами частинками мощей, священних атрибутів, ікон.

Подорож з релігійними цілями один з найдавніших видів туризму. За А. Бабкіним паломник є «туристом, який подорожує з релігійними цілями (виїжджає за межі країни постійного проживання на термін не більше ніж півроку для відвідин святих місць і центрів релігій). Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів за межами звичної для них середовища» [1, с.11-12].

Релігійний туризм поділяється на паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавального спрямування. Окремі вчені використовують терміни паломництво і релігійний туризм як синоніми [6].

Т. Христов також розглядає релігійний туризм як паломництво [5], при цьому він зазначає, що релігійний туризм це подорож, насамперед для отримання нових знань, а паломництво – вид богослужіння.

Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – це відвідування релігійних центрів і святих місць, в яких туристи можуть побачити релігійні об'єкти і взяти участь в релігійних заходах (відвідати богослужіння, взяти участь у хресних ходах, медитаціях тощо). Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2, ст.7] релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Таким чином, паломництво є прямим об'єктом дослідження географії релігій, але й релігійний туризм екскурсійно-пізнавального спрямування потрібно також розглядати як напрямок дослідження географії, адже при цьому використовується релігійна інфраструктура, яку одночасно є складовою туристичної індустрії.

Проведення географічних досліджень релігійного туризму є пріоритетним для територій із значним релігійним потенціалом (зосереджено значну кількість

релігійних об'єктів та формуються релігійні центри. Результати даних досліджень доцільно використовувати при державному плануванні соціально-економічного та культурного розвитку території, що дозволить, по-перше, проводити районне планування відповідно до релігійних уподобань населення та релігійного потенціалу території, по-друге, вивчити закономірності розміщення релігійних об'єктів та формування релігійних центрів, по-третє, визначити соціальні та культурно-етнічні проблеми релігійного спрямування, по-четверте, забезпечити раціональну організацію господарського комплексу територій з урахуванням особливостей релігійного життя населення.

1.3. Методи дослідження

Дослідження релігійного туризму і паломництва є одним з напрямків географічних досліджень релігійної діяльності. Розширення об'єкта вивчення географії релігії відбувається з урахуванням сучасних процесів у релігійній сфері та зростанням ролі туризму як специфічної сфери господарського комплексу.

Туристична сфера охоплює різні аспекти життєдіяльності населення і сприяє задоволенню як економічних, так і соціально-культурних потреб людей. Основними завданнями туристичної діяльності є відновлення якісних показників трудових ресурсів і підвищення добробуту населення.

Дослідження релігійного туризму в географії проводиться переважно в межах географії туризму та географії релігій, що зумовлює диференціацію географічних наук та сприяє подальшому розвитку методологічної бази географії.

Географічні дослідження в релігійному туризмі варто проводити з використанням трьох груп методів:

1) методи інформаційного забезпечення, зокрема, метод опитування та спостереження (для отримання необхідної інформації про стан об'єкта дослідження);

2) методи дослідження територіальних особливостей розвитку релігійної сфери, зокрема, методи класифікації, групування і відносних величин, наукової систематизації (для узагальнення та систематизації понятійно-термінологічного апарату науки), структурного аналізу і синтезу (для узагальнення виявлених тенденцій), статистичні методи та спеціальні методи статистичного аналізу (для обробки статистичної інформації), картографічні методи (для оцінки просторових відмінностей і залежностей);

3) методи прогнозування, розробки рекомендацій та обґрунтування заходів регіонального програмування, зокрема, експертні та фактографічні методи моделювання та прогнозування.

Обираючи методи розвитку паломницького туризму у регіоні визначено історико-географічний метод, системно-структурний аналіз, статистичний метод, порівняльний метод.

Історико-географічний метод дає змогу з'ясувати причини, які вплинули на розвиток паломницького туризму у регіоні чи країні. Даний метод застосовується у роботі задля дослідження чинників, які вплинули на конфесійну ситуацію регіону обласного рангу, а також історичних аспектів розвитку туризму в Ізраїлі.

Системно-структурний аналіз необхідний задля визначення територіально-паломницької структури, конфесійного складу населення та ситуації в регіоні, об'єкти паломництва, які становлять інтерес для прочан.

Статистичний метод допомагає нам визначити кількісні показники паломництва. Уся інформація зберігається у відділі статистики регіону чи країни, у відділі у справах релігій, паломницьких центрах. Усі показники є необхідними для подальшого дослідження розвитку паломницького туризму та саме вони допомагають відобразити стан цього виду туризму в регіоні чи конкретній країні.

Порівняльний метод застосовуємо під час розгляду розвитку туризму в цілому у країні, окремих її регіонах, а також для аналізу та порівняння обсягів туристичний потоків з метою паломництва за останні кілька років в країні.

Отже, дослідження паломницького туризму вимагає виділення етапів і методів, які будуть використовуватися в ході подальшого дослідження. Проведення таких досліджень є пріоритетними для території зі значним релігійним потенціалом, адже на основі великої кількості об'єктів і формуються релігійні центри, тому для того, щоб дослідити їх необхідно застосовувати конкретні етапи та методи для успішного аналізу.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛОМНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ ІЗРАЇЛЮ

2.1. Передумови розвитку паломницького туризму в Ізраїлі

Релігія пронизує всі сфери життя в стародавній країні Ізраїль – і не дивно, адже його не даремно називають Священною країною, однаково важливим і сакральним для величезного числа людей, які сповідують три основні світові релігії – іудаїзм, християнство та іслам. Жодна інша країні в світі не може

похвалитися тим, що майже половина населення земної кулі шанує його як центральне місце в своїй системі релігійних координат.

Мільйони туристів приїжджають в Ізраїль як паломники, а безліч людей, які не є віруючими, роблять це через величезний історичний інтерес, який представляє ця країна.

Релігія євреїв – іудаїзм – одна з деяких національних релігій древнього світу, що збереглася лише з невеликими змінами аж до наших днів. У загальній історії релігій іудаїзм зіграв надзвичайно велику роль, тому що ввійшов дуже істотною частиною до складу християнства й ісламу – двох найбільших сучасних світових релігій

Іудаїзм називають іноді релігією Мойсея, Мойсеєвим законом (англійці говорять, наприклад, навіть «мозаїзм») – по імені легендарного законодавця євреїв.

Природний і великий інтерес до цієї релігії. Величезна кількість присвячених їй творів. Але з цією же особливою роллю іудаїзму зв'язані і великі труднощі у вивченні його історії. У країнах Європи єврейська релігійна традиція, що прийнята до складу християнської традиції, довгий час вважалася богоодкровення істиною, що не підлягає ніякій критиці[34].

Багато вільнодумні вчені заплатили своїми життями за спробу засумніватися в цій істині. Навіть зараз для віруючих євреїв і християн, особливо для католицького і православного духовенства, головна священна книга євреїв – Біблія – залишається аж ніяк не історичним джерелом, а об'єктом віри і поклоніння, незаперечним авторитетом, книгою, написаною за натхненням Святого Духа. До цього дня для церковників захист Біблії від критики є невід'ємною частиною їх боротьби проти всіх прогресивних ідей.

Основним джерелом вивчення єврейської релігії є Біблія. Інших, незалежних від його джерел, майже немає. Біблія по-грецьки означає "книги". Це не один твір, а велика кількість різних літературних творів. За традицією вони діляться на три великі групи.

Перш за все, це книги Закону (на івриті Тора), або так зване "П'ятикнижжя Мойсея" - книги, складання яких приписується легендарному і міфічному Мойсею. Друга група біблійних книг складається з "історичних" книг, або "священних писань": Книга Суддів, Руфус, чотири книги царств (дві книги Самуїла і дві книги Царств), дві книги Параліпоменона (хроніки), книги Ездри, Неємії, Естері (Есфір), Іова і Псалтир (Псалми; Книга релігійних гімнів, приписуваних царю Давиду), Книга притчею Соломонових, Еклезіаст, пісні піснею.

Нарешті, третя група складається з пророчих книг: пророків Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Данила і книг дванадцяти так званих "малих пророків": Осії (Йосії), Йоїля, Амоса, Авдії, іони, Міхея, Наума, Авакума, Софонії, Авгія, Захарії, Малахії.

Всі ці книги в сукупності християни називають Старим завітом (література Старого Завіту), на відміну від справжніх християнських (не визнаних євреями) книг Нового Завіту. [53].

Справжнє походження всіх цих книг досі остаточно не встановлено, хоча наукова критика багато зробила в цьому відношенні.

Встановлене приблизно і час походження інших книг Біблії. Хронологія і послідовність їх виявилася дуже несхожої на традиційну.

Таким чином, Зарубіжна наука в особі її найбільш прогресивних представників багато зробила для з'ясування істинної історії Біблії.

Але при критиці самої єврейської релігії навіть кращі представники науки зупинялися на півдорозі. Всупереч власним дослідженням, вони вважають, що єврейська релігія була заснована на чомусь глибоко оригінальному, відмінному від релігій всіх інших язичницьких народів, на чомусь особливо піднесеному. Навіть для самих вільнодумних дослідників єврейський народ виглядає як особливий, обраний народ, а їх релігія виглядає як одкровення Бога.

В останні роки також з'явилися деякі нові, додаткові джерела вивчення єврейської релігії. Протягом 1947-1957 років на узбережжі Мертвого моря в Палестині, в печерах поблизу руїн стародавнього поселення Хірбет Кумран, були

зроблені дуже цікаві знахідки: сувої рукописів на івриті, що датуються II-I століттям до н.е. і містять частини тексту книг Біблії (але відмінні від канонічного), статути громади відлюдників, як вважається, знаменитих есеїв та ін. були знайдені. Кумранські рукописи, які були вивчені зовсім недавно, можуть пролити нове світло на неясні питання давньоєврейської релігії самого раннього періоду.

Грунтуючись на всіх доступних нам матеріалах і дослідженнях, історію єврейської релігії можна представити наступним чином. У найраніший період своєї історії, в першій половині другого тисячоліття до нашої ери, євреї представляли собою конгломерат пастуших бедуїнських племен, що кочували по Північній Аравії. Тоді вони жили патріархальним племінним життям, і їхня релігія відображала це життя. [72].

Можливо, існував культ заступників предків або духів предків. У біблійному тексті є слабкі сліди цього культу. Наприклад, в Книзі Буття розповідається, як під час втечі Якова і його дружин від їхнього батька Лавана одна з них, Рахіль, вкрала домашніх ідолів свого батька. Легенди про патріархів, ймовірно, також пов'язані з культом предків. Те, що згадані в Біблії патріархи (Авраам, Ісаак, Яків і т.д., аж до Мойсея) не є історичними особистостями, одностайно визнається всіма дослідниками.

Найдавніша епоха включає в себе безліч заборон-табу. Деякі з них пов'язані з сексуальною активністю, заснованої на звичаях общинно-родового ладу; інші – з їжею.

Численні харчові заборони-заборона вживати в їжу м'ясо верблюда, тушканчика, зайця, свині, рептилій, багатьох птахів і т.д. – пов'язані за походженням, мабуть, з умовами скотарського кочового господарства, але їх коріння не зовсім ясні: верблюдові заборонялося вбивати для їжі, ймовірно, тому, що він є основним робочим і тягловою худобою пустелі; Свиня – тому що це типове "осіле" тварина, що належить до землеробських народів, з якими кочівники ворогували. Більшість продовольчих заборон вже давно відірвалися

від своєї економічної основи і прийняли чисто релігійне забарвлення; їх коріння важко розпізнати [34].

Один з найсуворіших заборон стосувався використання крові. Кров вважалася душею (Нефеш) тіла: "Душа кожного тіла - Його кров, це його душа; тому я (Бог. - С. Т.) сказав дітям Ізраїлю:" Не їжте крові ні з якого тіла, бо душа кожного тіла - Його кров; всякий, хто їсть її, буде знищений " (Левіт, гл.17, ст. 14). М'ясо тварин, забитих для їжі, має бути знекровлено[65].

У стародавню допалестинську епоху сягає коріння культу національного бога Ягве, який згодом став не тільки головним, але навіть єдиним об'єктом шанування для всіх євреїв.

Питання про походження культу бога Ягве, цієї центральної фігури єврейської релігії, є найважливішим питанням у вивченні іудаїзму, але в той же час найскладнішим. У науці вона досі повністю не вирішена. Саме ім'я Ягве, або Ягве (деякі вважають, що давня форма імені була Ягу), не піддається переконливою розшифровці. Цілком можливо, що він не єврейського походження. Деякі дослідники вважають, що Ягве спочатку був Богом мадіанітянського племені, що жив на Синайському півострові, недалеко від кордонів Єгипту.

Риси більш чітко видно в образі Ягве. Згідно з Біблією, Ягве дуже наполягає на тому, щоб всі його шанувальники-ізраїльтяни були обрізані. Не менш наполегливо Ягве стверджує, що всі первістки Ізраїлю повинні бути присвячені йому.

Деякі дослідники вважають, що вимога викупу за первістків, присвячених Богу, означає, що колись в стародавні часи ці первістки дійсно приносилися в жертву Богу, тобто їх вбивали. Але це припущення абсолютно неправдоподібно: жодна нація не змогла б зберегти своє існування, якби дотримувалася звичай регулярно вбивати всіх первістків-хлопчиків[61].

Етнографія не знає таких народів. Але з етнографії відомо багато прикладів того, що церемонія посвячення включає в себе ритуальну імітацію смерті і воскресіння: непосвяченим вселяється, що дух посвячення дійсно вбиває

хлопчиків, а потім оживляє їх. Ймовірно, саме цьому Єврейські предки присвячували своїх первістків богу Ягве.

Для самих євреїв Ягве не завжди був універсальним Богом. Він навіть спочатку не був Богом всіх ізраїльтян-головним ядром єврейської племінної групи. Але тут є двозначність. Прийнято вважати, що Ягве був Богом самого єврейського племені, і тільки потім став національним Богом всіх єврейських ізраїльтян. Це, однак, не узгоджується з тим фактом, що легендарний Єврейський законодавець Мойсей, якому Ягве вперше відкрив своє ім'я і який обрав його своїм посередником, належав не до єврейського племені, а до племені Левитів, і в майбутньому всі священники і слуги Ягве за законом повинні були належати левітам; самі євреї не могли служити Ягве.

Завоювання Палестини євреями призвело до зміни всього їхнього способу життя, економічного і соціального ладу, і в той же час, звичайно, в їх релігії. Євреї поступово перейшли від кочового життя до осілого способу життя, від скотарства до землеробства. У той же час вони змішалися з місцевим ханаанським населенням.

У період завойовницьких воєн - так звану епоху "суддів" –у них все ще існувала племінна система і військова демократія: вони здійснювали свої походи проти своїх ворогів під керівництвом обраних суддів-воєначальників. Але ця система поступово розкладалася, з'явилися багаті і бідні, раби і вільні; була встановлена царська влада-спочатку з коліна веніамінових (Саул), потім з юдеїв (Давид, Соломон) [69].

Всі ці зміни знайшли відображення в релігії. Змішавшись з місцевими жителями, євреї почали, наслідуючи хананеїв, шанувати місцевих численних богів Ваала. Культ місцевих баалів-захисників громад і міст – був широко поширений в Сирії і Палестині протягом тривалого часу.

Від місцевого палестинського населення євреї дізналися ряд релігійних свят, пов'язаних з сільським господарством: маццот-весняне свято опріснок, що злився з давньою пастушою паскою; шеббуот – П'ятидесятниця, свято збору пшениці; Суккот – свято чагарників, на честь збору плодів та ін.

Весь культ знаходився в руках окремої і спадкової групи священиків, які походили з племені Левитів. У палестинську епоху слово "Левіт" зазвичай означало священика.

Але поряд з цим традиційним і спадковим священством, починаючи з восьмого століття до нашої ери, серед євреїв також з'явилися релігійні діячі зовсім іншого типу: так звані пророки (на івриті набійім), які були дуже своєрідним і дуже складним явищем. Спочатку пророки, ймовірно, були вільнопрактикуючими священиками - провісниками, ворожками[57].

Вони пророкували, приводячи себе в стан несамовитості ударами в бубон, грою на музичних інструментах, танцями, а іноді і роздягалися догола одночасно, іншими словами, на дії пророків впливали чисто шаманські риси. Але через загострення класових протиріч в царствах ізраїльському та юдейському (після смерті Соломона єврейська держава була розділена на дві частини) пророки стали в якійсь мірі виступати вираженням народного невдоволення.

Цей заклик до морального очищення, заклик до істини і справедливості мав вельми специфічний класовий зміст: пророки, що походили з освічених і домінуючих верств суспільства, прагнули відвернути невдоволення і протест пригнобленого народу від безпосередніх виконавців гноблення. Причина зла, причина нещастя людей, згідно проповіді пророків, не в соціальній нерівності, не в експлуатації, а в чисто моральній сфері – в тому, що люди грішні, що вони не виконують заповідей Божих.

З іншого боку, пророки також виступали в якості політичних публіцистів. Деякі з них були добре обізнані про міжнародну обстановку, бачили небезпеку, яка загрожувала невеликим єврейським державам з боку сильніших сусідів-Ассирії, Вавилонії; вони застерігали правлячі кола від небезпечного союзу з Єгиптом, передбачали нещастя від ворожих вторгнень. Але вони також втішали людей надією, що врешті-решт Яхве звільнить і піднесе свій народ.

Перехід до третього періоду історії єврейської релігії, зазвичай званому "постколоніальної" або "епохою Другого храму", був відзначений трьома основними подіями: по-перше, релігійною реформою єврейського царя Йосії

(621 р. до н. е.), яка призвела до різкої централізації культу; по-друге, завоюванням Єрусалиму вавилонським царем в 586 р. До н. е. і виведенням деяких євреїв у вавилонський полон; по-третє, їх поверненням з вавилонського полону за часів Кіра перської в 538 р. До н. е. і відновленням Єрусалимського храму[44].

Саме в цей період остаточно сформувалися риси іудаїзму, які вважаються його характерними рисами і, на думку віруючих, навіть складають його початкові і невід'ємні властивості: строгий монотеїзм, централізація культу, канонізація священних біблійних книг.

Релігійна реформа царя Йосії мала свої власні політичні причини. Це було зроблено в умовах натиску зовнішніх ворогів: Ассирії, яка нещодавно зруйнувала Царство Ізраїль, а потім Єгипет і Вавилонію. Юдеї потрібно було зміцнити всі свої сили. Реформа була заснована на так званій П'ятій книзі Моїсеєва – "другому законі". За поширюваними чутками, він був знайдений, але насправді він був складений протягом цих років.

"Другий закон" суворо регулював як правове, так і церемоніальне життя євреїв, він містив закони проти лихварства і кабального рабства – закони, покликані трохи послабити класові протиріччя. Але головне в цій книзі – строгий принцип шанування єдиного Бога Яхве, суворі загрози за будь-яке відхилення від цього. У дусі нового закону були прийняті рішучі заходи з централізації культу.

Після повернення аграрно-рабовласницької аристократії з полону класові протиріччя стали ще гострішими. Необхідні були більш рішучі заходи з приборкання людей. І євреї більше не мали незалежної державної влади, вони перебували під владою Персії. Замість цього Єрусалимське священство отримало велику владу, звільнену від будь-якої конкуренції з боку світської влади[52].

Іноземні правителі-перські, а пізніше греко-сирійські царі (Селевкіді) – дбали про єрусалимських священників, покладаючись на них у зміцненні своєї влади над євреями. Ніякі інші релігійні центри, крім Єрусалимського храму, не

допускалися. Євреї могли приносити жертви Яхве тільки в Єрусалимі. В руках храмових священиків тепер приносилися жертви з усієї країни.

Скарби, складені з різних пожертвувань, накопичених в стінах храму. Жертви-очищаючі, подячні і т.д. - були потрібні від шанувальників Яхве майже на кожному кроці; кожне випадкове дотик до чогось нечистого вимагало очищає жертви. Природні обов'язки були потрібні і виконувалися на користь храму. Жерці храму використовували його багатства для лихварства і множили їх ще більше. У священиків не було конкурентів. "Другий храм" перевершив знаменитий храм Соломона За рівнем розкоші і багатства.

Єрусалимське священство являло собою строго замкнуту спадкову касту, розділену на два шари: священиків і Левитів, тобто храмових прислужників. Обидва як і раніше вважалися нащадками коліна Левія, який отримав цей привілей від самого Мойсея і його брата Аарона.

Надзвичайний розвиток ієрократичної системи також призвів до монотеїзму, який досяг свого повного вираження в післявоєнну епоху. Колишній племінний бог Яхве тепер став єдиним Богом-творцем світу і всемогутнім.

Варто підкреслити, що в іудаїзмі вперше в історії релігії був проголошений послідовний і принциповий монотеїзм, і не тільки проголошений, а й реалізований. Тенденція до монотеїзму існувала в єгипетській релігії, у вавилонській релігії та в іранській релігії, і ця тенденція завжди була відображенням політичної централізації, самодержавної влади царя.

Таким чином, всупереч традиційному церковному погляду, монотеїзм у євреїв Аж ніяк не є первісним явищем, а, навпаки, відносно більш пізнім.

Коріння цієї ідеї вибору Бога йдуть в найдавнішу епоху, коли Яхве все ще був племінним богом і, звичайно ж, дбав про своє племін. перетворившись пізніше в єдиного Бога-Творця і всемогутнього, Яхве не перестав любити свій обраний " народ, хоча і суворо покарав його. Ця ідея чується у всіх пророках.

Однак тут було істотне логічне протиріччя: якщо Яхве-творець усього світу і Всемогутній, то чому він зробив свій обраний народ маленьким, не виділеним народом, тим більше що цей народ зраджує йому, Ягві, на кожному

кроці? Але таке протиріччя було проігноровано (як і взагалі, в релігії протиріччя зазвичай не помічаються).

У післявоєнну епоху ідея Божого вибору стала звучати ще голосніше. Було проведено суворе відділення євреїв (євреїв) від усіх іншомовних та іноземних сусідів: крайні заходи в цьому відношенні були прийняті Неемією, якого цар Артаксеркс призначив правителем Юдеї в 446 році до н.е., доручивши йому відновити стіни Єрусалиму.

При ньому, зі схвалення всіх "священиків і Левитів", "вони відокремили все іноземне від Ізраїлю": шлюби євреїв з іноземцями були заборонені, і всяке спілкування з ними було різко обмежено. Всі неєвреї, необрізані і ті, хто не поклонявся Яхве, вважалися нечистими язичниками[65].

Ця національна самоізоляція була засобом тримати народ у підпорядкуванні, послаблювати його протест проти класового гніту.

Однак переважна більшість євреїв, особливо єврейська біднота, ремісники, дрібні торговці і деякі робітники, все ще були духовно поневолені талмудичними рабинами. Дух Талмуду продовжував домінувати в синагогальних громадах.

У Талмуді приписи і заборони розроблені до найдрібніших деталей, що стосуються всіх аспектів повсякденного життя віруючого єврея. Таких наказів і заборон налічується 613. Щоб полегшити розуміння великих талмудичних правил, ще в XVI столітті в якості своєрідного довідника-конспекту Талмуду був складений Звід релігійних і ритуальних правил - Шулхан-Арух, покликаний служити довідником для релігійного єврея.

Жодна інша релігія в світі не сповнена таких дрібних приписів. Це знайшло відображення в крайній архаїчності і як би окостенінні іудаїзму. Але дуже багато Ритуальні приписи непридатні до умов сучасного життя, звідси необхідність якось інтерпретувати або обходити ці приписи.

Ось що зробили рабини. Рабин міг дати пораду, еквівалентну наказу, про те, як діяти в будь-якому випадку життя, як обійти закон, прикидаючись, що слід йому. Рабин зробив це за винагороду і, звичайно ж, в інтересах багатої частини громади. Рабини також керували духовним судом-Бет-Діном, і кожен віруючий

єврей був зобов'язаний звертатися до цього суду в будь-якому спорі, а не в державний.

Все життя віруючого єврея підпорядкована релігійним і ритуальним приписам і заборонам. Вони стосуються їжі, одягу, туалету, розпорядку дня, молитов, дотримання свят, вказують, що можна робити, а що не можна робити, коли.

Вже на восьмий день життя новонароджений єврейський хлопчик повинен піддатися жорстокій операції обрізання. Кожен крок віруючого єврея повинен супроводжуватися молитвою. Численні харчові заборони і правила, про які вже згадувалося, збереглися до наших днів; тому в містах, де є єврейське населення, є звичайно і фахівці–різники (шойхет), які знають, як обробляти тварин за встановленими правилами, щоб отримати кошерне (дозволене до вживання в їжу) м'ясо; таке м'ясо продають у спеціальних м'ясних крамницях; все інше м'ясо є клубним, то є нечистим[68].

До одягу застосовуються особливі правила: чоловічий одяг повинна бути довгою, зшитою з однорідної тканини, мати кишені нижче талії, голова завжди повинна бути покрита, навіть під час сну; релігійний єврей відпускає бороду, а біля скронь – довгі кроки; під час молитви ви повинні надягати поверх одягу спеціальне ритуальне ковдру – талет (талет) тощо Запропоновані численні обмивання, особливо для жінок; обмивання повинні відбуватися в спеціальному церемоніальному басейні микві (з непроточною і забрудненою водою).

Дотримання свята суботи підпорядковується особливо суворим правилам: в цей день не можна не тільки виконувати будь-яку роботу, але і готувати їжу, розпалювати вогонь, носити що-небудь в руках, торкатися до грошей і т. д.

Зі щорічних свят, про походження яких вже згадувалося, Паска (14 нісана за єврейським календарем), шеббуот (на п'ятдесятій день після Паски, в давнину свято врожаю), рошгашана (Новий рік, восени, в сьомий день місяця тишра), іомкіпур (день прощення, на десятій день після нового року), Суккот (кущі, семиденний осіннє свято, коли за ритуалом потрібно жити в спеціальних

хатинах–кущах), Пурим (Весняний Фестиваль в пам'ять біблійної історії Естер і Мардохея) та ін.

Вплив релігії на життя єврейських громад був особливо глибоким завдяки системі релігійної освіти та підготовки. Хлопчики з п'яти-шести років навчалися в синагогальних школах–ішібот, Хедер. Зміст навчання був виключно релігійним і чисто механічним: хлопчиків змушували вивчати тексти з Біблії і Талмуду. Вчителями (Меламед) були люди, добре начитані в релігійній літературі, але не мали ніяких інших знань[35].

Єврейська релігія не тільки освячує і виправдовує класове гноблення, а й увічніює гендерну нерівність. Іудаїзм відводить жінці підлегле становище в сім'ї і в суспільстві. Талмуд накладає на жінку безліч принизливих обмежень: вона не може бути свідком в суді, не може виходити без вуалі і т. д.

Згідно Талмуду, дружина-слухняна рабиня свого чоловіка. Кожен віруючий єврей щодня вимовляє молитву, в якій він дякує Богові за те, що він не створив його жінкою, і жінка повинна в молитві дякувати Богові за те, що він створив її для послуху чоловікові.

Модернізм. Держава Ізраїль

Останнім часом – з початку ХІХ століття–робилися і робляться спроби модернізувати єврейську релігію, пом'якшити її очевидну невідповідність сучасній соціально-економічній системі і культурі. Богослужіння в синагогах модернізуються (проповідь на місцевій живій мові, музика і т.д.). З іншого боку, проповідується соціальна демагогія і турбота про бідних.

Між діячами іудаїзму спалахнула боротьба. Незважаючи на всі спроби реформувати іудаїзм, широкі маси єврейського населення в усіх країнах стрімко відходять від релігії, пориваючи з синагогою.

Сьогодні держава Ізраїль намагається відродити ортодоксальний іудаїзм. Вона оголошена державною релігією. Біблійні і талмудичні принципи переважають в законодавстві і в суді. Змішані шлюби між євреями і неєвреями заборонені законом. Освіта та підготовка в школах носять релігійний характер.

Передові верстви населення борються проти цієї Політики, домагаючись відділення релігії від держави і волі совісті[44].

2.2. Особливості сучасного стану паломницького туризму в Ізраїлі

Паломницький або релігійний туризм – галузь, що надає культурно-духовні послуги громадянам своєї країни та іноземним туристам. Він розглядається не тільки як подорожі до святих місць, але й духовно-культува практика для пересічних віруючих [11]. Паломницькі центри є здебільшого місцями значної територіальної концентрації культурних та історичних сакральних об'єктів, що притягують до себе великі потоки релігійних мігрантів – паломників. Окрім того, паломництво має значний вплив на фінансово-господарський комплекс, культуру та економіку багатьох країн і регіонів світу [2]. В цій складній системі взаємодії виникає ряд важливих проблем функціонування паломництва, що потребує наукового вивчення і зумовило вибір написання цієї наукової статті.

Паломництво одна із найдавніших різновидностей галузі туризму, що була започаткована ще на початку нашої ери, коли усі ті, хто увірував у розп'ятого і воскреслого Христа, приходили подивитися на місце Його хресної смерті і воскресіння, а також народження, проповідей і чудес, які Він творив задля людського спасіння. Святі місця Палестини, починаючи з XI ст., стали відвідувати руські монахи, а потім і пересічні віруючі люди [9]. Оскільки найпотужнішим релігійним центром-ареалом концентрації християнських паломницьких об'єктів у світі є Ізраїль, який поправу називають Святою Землею, тому дослідження особливостей функціонування паломництва в цій країні є головною метою цієї публікації.

За оцінками Всесвітньої туристичної організації, святі місця щороку відвідують близько 300 млн туристів з усього світу. Із цієї загальної кількості лише частина здійснює поїздки з суто релігійними цілями. Загалом, за підрахунками економістів, паломництва приносять світовій економіці 13 млрд. євро щорічно [6].

Ізраїль, перш за все, – країна з багатою історією, культурою та, особливо цікавими для туристів, паломницькими місцями, що є ключовими при плануванні екскурсійних турів. Найбільша їх кількість сконцентрована в самому місті Єрусалим – світовому центрі трьох релігій – християнства, ісламу та іудаїзму. Подорожуючи Єрусалимом, паломники відвідують місця, пов’язані з останніми днями земного життя Ісуса Христа. Вони бувають у Гефсиманському саду, де після зрадницького поцілунку Іуди був схоплений Ісус, приходять на гору Сіон, де Господь здійснив з учнями останню трапезу і встановив таїнство Євхаристії. Проте найголовнішим паломницьким маршрутом міста є «Віа Долороза» – Скорботний шлях, по якому Спаситель під тяготою хреста йшов на Голгофу. Найбільшою святинею усього християнського світу є Храм Гробу Господнього (Голгофа, Камінь помазання, Кувуклія та інші святині храму). В місті міста також знаходяться: Маслична Гора, Церква Вознесіння з її каплицею; Гефсиманський сад (Храм Страстей Господніх – «Церква Усіх Націй», Гробниця Божої Матері); гора Сіон та інші святині.

На території Ізраїлю спостерігається значна концентрація паломницьких об’єктів. Зокрема найбільшими паломницькими центрами на території країни є:

- ✓ Віфлеєм – історичне місто «царя Давида», де народився Ісус Христос. Тут знаходяться основні релігійні святині – Церква Різдва Христового, де розміщується Печера Різдва Молочний грот, – в ньому переховувалась свята сім’я від переслідувань царя Ірода під час мандрівки до Єгипту;

- ✓ Поле Пастушків – легендарне місце, де Архангел Гавриїл сповістив радісну звістку людям про народження Ісуса;

- ✓ Назарет – третє за значимістю після Єрусалиму та Віфлеєму місто, де Архангел Гавриїл сповістив Діву Марію про народження Богомладенця (Церква Благовіщення, Церква Архангела Гавриїла – джерело Благовіщення);

- ✓ Канна Галілейська (Церква Першого чуда Христового – перетворення води на вино);

- ✓ Табха – невелике поселення в долині біля озера Генісарет, місто семи джерел, де відбулося чудо насичення 5-ма хлібами і 2-ма рибами п’яти тисяч осіб (церква Примноження Хлібів);
- ✓ Табха – відома церквою Св. Петра, де, за повір’ями, Ісус Христос явився втретє після свого воскресіння;
- ✓ Тверія – біблійне місто на берегах Галілейського моря. Саме тут відбулось одне із чудес, пов’язаних із життям Ісуса Христа – ходіння по воді (церква св. Петра, храм Дванадцяти апостолів);
- ✓ Хеврон – місто, в якому знаходиться Печера Махпела (або Печера Патріархів), де поховані Авраам, Ісаак, Яков разом із своїми дружинами – Сарою, Ревеккою та Лією;
- ✓ Капернаум – за переказами – місце народження апостолів Андрея, Іоана, Петра та Якова. Також його часто називають містом Ісуса Христа, оскільки саме тут він проживав, коли покинув Назарет та творив багато чудес. До сьогоднішніх днів збереглися: дім апостола Петра, давня Синагога, де проповідував Ісус, грецька церква Собору Дванадцяти Апостолів. Біля Капернаума височіє гора, яку весь світ знає як гору Блаженств, саме тут Ісус виголосив свою проповідь, кожен рядок якої починався зі слова «блаженні»;
- ✓ Тель-Авів (Яффо) – місто, де праведний Ной побудував свій ковчег та врятувався від великого Потопу (Церква Петра; гробниця праведної Тавіфи); Кесарія – давнє місто, побудоване Іродом;
- ✓ Хайфа – місто на схилах гори Кармель, де переховувався Ілля Пророк;
- ✓ Ейн Карем – місце народження Іоанна Хрестителя, невеличке містечко, що знаходиться біля Єрусалиму (Джерело Марії, Горненський православний жіночий монастир, Церква Зустрічі Діви Марія та її родички – праведної Єлизавети);
- ✓ Гора Фавор, де преобразився Спаситель перед Своїми хресними стражданнями; гора Спокус, де Христос постився сорок днів;

✓ Річка Йордан, де хрестився Господь та багато інших християнських святинь.

Таким чином, сакральних об'єктів на території Ізраїлю є досить багато. Тому державі необхідно концентрувати увагу на питаннях налагодження сервісу та якісного обслуговування туристів, включаючи релігійних. Як свідчать фахівці, за 2015-2018 кількість туристів і паломників, які вирушають до Ізраїлю, зросла на 25 % [4]. Проте на цей процес впливає динаміка політичної стабільності в регіоні, яка часто буває небезпечною. Не зважаючи на це, країна витратила чимало коштів на розвиток інфраструктури та забезпечення безпеки пересування туристів. Ізраїльське Міністерство туризму тільки в цьому році планує витратити понад 35 млн на оновлення та створення нових маршрутів, а також посилити підготовку гідів і безпеку паломників. За оцінками експертів, у перші шість місяців 2018 р. Ізраїль відвідали майже 1,5 млн осіб [3].

Туристична привабливість Ізраїлю зростає з кожним роком, включаючи українських паломників. Тільки в 2018 р. Ізраїль, за оцінками фахівців, відвідали 2,7 млн туристів [4]. У першому півріччі 2019 р. український туристичний потік склав понад 40 тис. осіб, що на 41% більше, ніж за аналогічний період попереднього року, що було пов'язано з ратифікацією двостороннього договору про безвізовий режим між Ізраїлем і Україною, який набрав чинності з 09.02.2011 р. З відміною візового режиму між нашими країнами дуже популярними стали групові екскурсійні та паломницькі тури. Причому ріст в'їзного туризму, на думку експертів, буде постійно зростати. За результатами соціологічних опитувань, понад 25 тис. іноземних туристів, яке проводило Міністерство туризму Ізраїлю у 2009 р., щодо їх туристичної мети – 23 % їх кількості відповіли, що приїхало до Ізраїлю з метою відпочинку, 8 % – для огляду визначних пам'яток, а 27 % – це паломники [10].

Як свідчать опрацьовані дані, 48 % туристів відвідало Ізраїль вперше, а 52 % – вдруге. Навіть ті, хто вирушає до Ізраїлю не як прочани, вважають за необхідне відвідати найбільш відомі для віруючих місця. Тобто, паломницька частка туристів є високою, що потребує від держави та її структур значної уваги

щодо забезпечення їх безпеки на її території. Адже не секрет, що у політичному плані Ізраїль залишається нестабільною територією з багатьма невирішеними конфліктами, а інколи – і військовими діями. Подорожуючи Святою Землею, мандрівники переживають євангельські події на тих місцях, де вони відбувалися, слухають слова Христа там, де вони були сказані. Припасти до Гробу Господнього, Голгофи, із трепетом ступити на Хресний шлях, помолитися у Гефсиманському саду, Сіонській світлиці, на горі Фавор, у містах Назарет і Віфлеєм, зануритися у священні води Йордану і Гінесаретського озера – давнє прагнення кожного християнина [1].

Плануючи паломницький тур, кожен працівник туристичної сфери повинен бути ознайомлений із специфікою організації такого виду туризму і не допускати неповаги до представників інших релігій, а також шанобливо ставитися до їх вірувань і відправи богослужінь. Окрім того, багато знань потребує і система налагодження харчування та проживання згідно установлених релігійних правил та традицій. Тому фахівцям у галузі паломницького туризму потрібно докладати максимум зусиль, щоб забезпечити умови перебування паломників на території своєї країни. Згідно міжнародних норм, паломник має право на безперешкодне відправлення релігійних обрядів і молитов, однак, якщо це не заважає іншим туристам і не порушує місцеві звичаї і правила перебування в готелі та інших громадських місцях [12]. Наприклад, у великих міжнародних аеропортах є спеціальне приміщення для відправлення релігійних обрядів, що обслуговується як мінімум представниками трьох конфесій. Будь-які відвідування святих місць, храмів, інших культових об'єктів і споруд, що знаходяться під опікою діючої конфесії, в їх володінні, включені в програму туру, має узгоджуватися з керівництвом цієї релігійної общини, встановлюватися порядок відвідання святинь паломниками, щоб не заважати звершенню богослужінь та обрядів. Як правило, монастирі, храми та інші культові споруди доступні для відвідання туристами, а общини, що володіють ними, охоче пускають туристів зі стягуванням платні за відвідування. Вони встановлюють певне правило для відвідувачів, зокрема, щодо одягу, порядку

проходження, проведення фотозйомки, надання власного екскурсорова. Отже, слід заздалегідь ознайомитися із звичаями всіх конфесій та общин щодо відвідання монастирів та інших святих місць, до яких пролягають паломницькі маршрути.

Організація паломницьких турів потребує врахування відмінностей цілей паломництва і звичайних туристичних поїздок. Звідси впливають особливості розміщення та харчування паломників, специфіка екскурсійного маршруту, вибору об'єктів показу, змісту і форми подачі самої паломницької екскурсії. Якщо для групи культурно-пізнавального туру розміщення в готелі з великою кількістю розважальних закладів та скромне харчування в ресторані або кафе в дні посту може бути неістотним при оцінці якості туру, то для паломника цей факт може бути негативним. Ізраїль має добре розвинуту систему готельно-ресторанного бізнесу, проте паломники часто є невибагливими до побутових умов перебування і потребують здешевлення туристичних паломницьких поїздок за рахунок проживання, харчування та транспортного переміщення. Організатори паломницьких турів повинні враховувати специфіку подібних поїздок і відповідним чином планувати час, розумно поєднуючи екскурсію та участь паломників у богослужінні. У той же час, вже на стадії комплектування групи слід враховувати інтереси людей, інформувати їх про специфіку туру, ризикуючи, в іншому випадку, створити в одній туристичній групі конфлікт людей, які приїхали в одне місце, але які мають різні цілі [11].

Розходження цілей обумовлює відмінність вибору і використання методичних прийомів показу і розповіді, стилю спілкування з групою, використання спеціальної лексики тощо. Часто невиправдано вважається, що паломництво переслідує лише релігійні цілі, повністю виключаючи загальну інформацію та екскурсії. При організації паломницьких турів слід враховувати інтелектуальні та вікові особливості, емоційний стан учасників поїздки, можливі збіги паломницького туру з днями релігійних свят. Важливе, а іноді й визначальне значення для організації релігійно-пізнавального туризму має взаємодія з релігійними структурами щодо їх організації та допомоги проведення

[7]. Міністерство туризму Ізраїлю має великий штат гідів-перекладачів щодо обслуговування паломницьких турів. Воно повинно враховувати основні паломницькі інтереси подорожуючих і працювати з урахуванням побажань духовних мандрівників, у питаннях самого змісту екскурсій та часу перебування в основних святинях, враховуючи режим роботи сакральних об'єктів і можливості транспортного забезпечення доставки паломників. Ізраїль має розгалужену транспортну систему – загальна довжина залізниць становить 890 км, а автошляхів – понад 14 тис. км [8]. Авіалінії зв'язують Ізраїль з багатьма країнами світу. В Ізраїлі знаходяться три аеропорти міжнародного значення, а також декілька внутрішніх, що забезпечують потреби у перельотах всередині країни. Більшість авіаперевозок здійснюється через аеропорт ім. Бен-Гуріона в Лоді (Тель-Авів). Аеропорт м. Ейлат посідає друге місце за пасажирообігом, оскільки це місто – курортний центр країни, що розташований на Червоному морі. Невелика кількість міжнародних рейсів здійснюється із аеропорту м. Хайфа. Активного розвитку останнім часом набирають ізраїльські залізничні дороги, що пронизують усі регіони країни. Залізничний вид транспорту набагато швидший, слідує чітко за графіком та комфортніший, проте основним недоліком його є невелика кількість зупинок та віддаленість їх від центру міста. Автобусне сполучення в країні поділяється на міжміське та міське, яке на даний момент займає основне місце серед громадського транспорту. Весь автобусний транспорт, за виключенням міського, у м. Хайфа та Ейлат не ходить у суботу, тобто рух його припиняється в п'ятницю вдень та відновлюється пізно ввечері у суботу. На допомогу автобусам, на особливо завантажених ділянках, курсують маршрутні таксі, які мають схожі маршрути та їздять довше, а також і в суботу. Найпопулярнішими видом транспорту серед туристів є, звичайно, таксі, котре працює на більшості території країни під час суботи і свят. Іноземні паломники дістаються до країни переважно авіаційним транспортом, а також морським. Головні морські порти – Хайфа, Ашдод і Ейлат (на Червоному морі). Вони можуть також переміщатися на автомобільних видах транспорту з території

сусідніх держав – Єгипту, Йорданії, Сирії тощо. Проте основним видом паломницького транспорту внутрі держави є комфортабельні автобуси.

У підсумку можна констатувати, що перспективи розвитку паломницького туризму в Ізраїлі є очевидними, оскільки поїздки такого роду можуть зацікавити широке коло осіб. Влада Ізраїлю розглядає паломництво як важливий елемент прибутків для держави. Експерти з питань розвитку паломництва бачать в ньому ефективний спосіб підтримати християн Святої Землі як в духовному значенні, так і в матеріальному. Переважно толерантно і схвально ставляться до християнських паломників представники усіх інших етнорелігійних спільнот на Святій Землі – араби і євреї, мусульмани та іудеї, оскільки в них бачать своєрідні «мости миру» між палестинцями та ізраїльтянами [5].

Таким чином, Ізраїль є потужним християнським паломницьким центром глобального значення, який концентрує на своїй території найвідоміші релігійні святині і притягує до себе великі потоки релігійних туристів із різних регіонів світу. Вплив паломницького туризму на економіку країни є досить значним і стимулює розвиток, у першу чергу самих релігійних центрів, а також сприяє міжкультурному діалогу і збереженню миру в регіоні.

2.3. Єрусалим як один з найбільших паломницьких центрів світу

Єрусалим – це не просто місто, де живуть у будинках люди, працюють, закохуються, одружуються, народжуються та вмирають. Це найзагадковіше місце на планеті Земля.

На стародавніх картах Єрусалим зображений у центрі світу, і сьогодні він є спільною святинею для християн, юдеїв та мусульман. Протягом тисячоліть він є приводом для нескінченних суперечок та кровопролитних воєн. Проте щороку сюди приїжджають тисячі людей різних країн і віросповідань, вважаючи себе відповідальними за його долю.

Єрусалим посідає особливе місце серед світових культових центрів як святе місто для вірян трьох релігій: іудаїзму, християнства та ісламу. Для євреїв, що сповідують іудаїзм, найбільш ранню монотеїстичну релігію, Єрусалим –

Священне місто. Біля знаменитої Стіни Плачу, залишку західної стіни зруйнованого арабами храму, моляться тисячі вірян, у її щілинах залишають записки з проханнями до Бога. Крім Стіни Плачу, в Єрусалимі є ще три пам'ятних і шанованих іудеями місця: Місто Давида, долина Кедрона і гора Сіон[67].

Кожен християнин прагне відвідати Єрусалим – місто, пов'язане з земним перебуванням Ісуса Христа, побувати у головній святині християнського світу – храмі Воскресіння, поклонитися Голгофі, каменю Помазання, Гробу Господньому – і помолитися. Склеп, що символізує місце поховання Сина Божого, щільно оточений молитовнями різних християнських конфесій: римські католики підносять славу Богу поруч зі схиленими в скорботному мовчанні вірменськими священнослужителями, неподалік шепотять свої молитви сирійські ортодокси, відправляють свої обряди ефіопи, моляться греки. Ніхто нікому не заважає, кожний сконцентрований на своєму.

Найкращі враження залишаються у паломників, які відвідують Єрусалим напередодні Великодня, коли в Святу Суботу в храмі Воскресіння відбувається "сходження Блаженного Вогню". Для вірян це означає, що Господь дарує людству ще один рік життя.

Мусульмани мають у Єрусалимі свої місця поклоніння. Один з основних центрів – мечеть Омара – найдавніша ісламська культова споруда, яка дійшла до наших днів. Її купол символізує священну скелю, з якої, за релігійними переказами, пророк Мухаммед вознісся на небеса.

Єрусалим розташований на південному відрозі плато в Юдейських горах, яке включає Оливну гору (на сході) і гору Скопус (на північному сході). Старе місто розташоване на висоті приблизно 760 м. Єрусалим повністю оточений долинами та сухими руслами річок (ваді). Долини Кідрон, Хінном і Тіропеон перетинаються на ділянці безпосередньо на південь від Стародавнього міста Єрусалиму. Долина Кідрон проходить на схід від Старого міста і відокремлює Оливову гору від міста. Уздовж південної сторони Єрусалима розташована долина Хінном – крута ущелина, що в біблійній есхатології асоціюється з концептом Геєнни або пекла. Долина Тіропеон починалася на північному сході

біля Дамаських воріт, тяглася на південний схід через центр Старого міста аж до Силоамського басейну, і поділяла нижню частину на два пагорби – Храмову гору на схід та решту міста на захід (нижнє та верхнє міста в описі Йосипа). У наш час долина прихована руїнами, що накопичилися протягом століть. У біблійні часи Єрусалим був оточений лісами з мигдалю, олив та сосен. За століття війн та занедбаності ці ліси були знищені. Тому фермери єрусалимського регіону збудували вздовж схилів кам'яні тераси, щоб утримати ґрунт – ознака, яка досі вельми помітна в єрусалимському ландшафті.

Постачання водою завжди було великою проблемою для Єрусалиму, що підтверджується виявленою в місті хитромудрою мережею стародавніх акведуків, тунелів, басейнів і цистерн[59].

Єрусалим розташований за 60 км на схід від Тель-Авіва та Середземного моря. На протилежному боці міста, з відривом приблизно 35 км, знаходиться Мертве море, чиє узбережжя є найнижчим місцем поверхні суші Землі. До сусідніх міст і селищ входять Віфлеєм і Бейт-Джала на півдні, Абу Діс і Маале-Адумім на сході, Мевасерет-Ціон на заході, Рамалла і Гіват-Зеев на півночі.

Гора Герцля, на західній стороні міста біля Єрусалимського лісу, служить національним цвинтарем Ізраїлю.

Центри християнського паломництва

На відміну від Єрусалима, що є священним містом багатьох релігій, більшість центрів паломництва пов'язані з однією релігією. У різних районах Землі існує безліч святих місць християнського світу. Найбільш шановані знаходяться в Європі: Рим, Барі (Італія), Париж і Лурд (Франція), Фатіма (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія) та ін. Мільйони прочан прямують у ці центри з надією побачити чудесне явище чи поклонитися священним реліквіям і прилучитися до їхньої благодаті. Крім того, у кожного народу чи жителів певної місцевості існують свої об'єкти для поклоніння. Так, жителі Карінтії (Австрія) возвеличують Святу Гемму, вони здійснюють паломництво в місто Гурк, де вона жила, побудувала храм, у крипті якого і була похована в XIII ст.

Єрусалим відомий, як “столиця трьох релігій”, – тут знаходяться святині християнства, ісламу та іудаїзму. З оглядового майданчика на Маслинічній горі (793 м) чудово видно все місто. У центрі Єрусалиму розташований Старе місто. Воно оточено стінами, які здобули нинішній вигляд в 16 столітті за правління турецького султана Сулеймана Пишного. Тут знаходиться головна святиня християнства – Храм Гробу Господнього. (рис.2.1)

Рис.2.1 Храм Гробу Господнього

Одна з найбільших святинь християнства, Храм Гробу Господнього, зведений в Єрусалимі на місці, де був розп'ятий, похований, а потім воскрес Ісус Христос.

Перша церква Гробу Господнього була побудована 335 року матір'ю імператора Костянтина Великого - Оленою. У досить похилому віці, після прийняття християнства, вона здійснила паломницьку подорож до Єрусалиму. Тоді на місці нинішнього Храму знаходився язичницький храм Венери, збудований при імператорі Адріані. У підземеллі храму Олена виявила вхід до печери з Труною Господньою. Також нею було виявлено і хрест, на якому розп'яли Ісуса[40].

Існує легенда, що Оленою було знайдено три хрести і для того, щоб визначити, який хрест істинний, вона приклала їх до труни покійника, що проходить повз похоронну процесію. При дотику справжнього хреста, сталося диво воскресіння.

За багатовікову історію Єрусалиму Храм неодноразово руйнувався, перебудовувався, переходив під владу християнських, мусульманських правителів. У тому вигляді, в якому він існує зараз, храм був відбудований у 1810 році після величезної пожежі.

Сучасний Храм Гробу Господнього складається з трьох основних споруд: храму на Голгофі, каплиці Гробу Господнього та храму Воскресіння.

Територія Храму суворо розділена між шістьма християнськими конфесіями: греко-православною, римсько-католицькою, сирійською, коптською, ефіопською та вірменською. Ця угода, ухвалена в 1852 році, відома як "статус-кво". Кожній конфесії відведено свій годинник для молитов і навіть жоден цвях не може бути вбитий без загальної згоди.

Такий поділ нерідко спричиняє конфлікти між представниками різних конфесій, тому з середини 12 століття ключі від Храму Гробу Господнього зберігаються в мусульманській сім'ї, а представник іншої мусульманської сім'ї - Нусейбе - щодня відкриває та закриває ворота Храму. Ключі від Храму передаються в цих сім'ях старшому синові з покоління в покоління вже багато століть.

Пройшовши через велике подвір'я, бруковане кам'яними плитами, ви підходите до фасаду Храму з двома великими арками (одна з них замурована), це і є вхід[44].

За кілька кроків від входу, прямо на мармуровій підлозі, лежить камінь світопомазання, місце, де Йосип і Никодим помазали смирне і алое тіло Ісуса.

Прямо за каменем – стіна Воскресенського собору. Якщо ви пройдете ліворуч від каменю, то потрапите у велику ротонду центральної будівлі Храму, в центрі якої височить мармурова каплиця (кувуклія). Каплиця перекриває

печеру Гробу Господнього (де був похований Ісус) і ділиться на дві частини: боковий вівтар Ангела і власне Труна Господня.

Два віконця в боці Ангела служать для передачі всім моляться Благодатного Вогню, який щороку сходить у Велику Суботу перед Великоднем.

За традицією, у Велику Суботу патріархи греко-православної та вірменської церков входять до кувуклії. Патріарх грецької церкви входить до печери Гробу Господнього і молиться за послання вогню. Патріарх вірменської церкви залишається в боці Ангела. У його обов'язки входить спостерігати, щоб грецький патріарх не запалив вогонь за допомогою природних засобів.

Коли вогонь загоряється, грецький патріарх виносить лампаду, що горить, від якої вірменський патріарх запалює свічки (зв'язки з 33-х свічок, за кількістю років земного життя Христа), потім обидва священнослужителі виходять до віруючих.

Друга частина каплиці, Труна Господня, є маленькою печеркою, де важко можуть поміститися 3-4 людини. Це кам'яне похоронне Ложе, висічене у природній скелі. За єврейським звичаєм, тіло Христа було покладено головою на захід, а ногами на схід.

Щоб запобігти спробам тих, хто молиться відколоти і забрати з собою шматочки каменю, Ложе було закрито плитою з білого мармуру.

Друга святиня Храму Гробу Господнього – Голгофа.

До вершини гори, де був розп'ятий Ісус ведуть мармурові сходи. Голгофський храм поділено на дві частини. Місце, куди було врито хрест, позначено срібним колом, а передбачувані місця, де стояли хрести двох розбійників, страчених з Ісусом на Голгофі, позначені двома чорними колами. У закленому вікні можна побачити тріщину в скелі, що утворилася при останньому зітханні Ісуса.

Третя частина Храму Гробу Господнього – Храм Воскресіння. У його центрі на мармуровій підлозі на невеликому піднесенні встановлено кам'яну вазу, що символізує "пуп землі". У підземеллі, до місця знаходження Хреста

Господнього, ведуть багатоступінчасті сходи. Вважається, що саме тут цариця Олена виявила дерев'яний хрест із цвяхами.

Також до складу Храму Гробу Господнього входять численні межі, каплиці та монастирі, що належать різним конфесіям.

Храм Гробу Господнього в Єрусалимі – священний центр християнської релігії. Святині ісламу знаходяться в мусульманському кварталі. Над ним височить мечеть із золотим куполом, а головним місцем поклоніння є мечеть Аль-Акса, куди, згідно з Кораном, був перенесений Пророк Мухаммед під час “нічної подорожі”.

На південний захід від Мусульманського кварталу розташований Єврейський квартал. З основних пам'яток кварталу можна виділити Ізраїльську Вежу, макет Першого храму, залишки цитаделі Давида з Музеєм історії Єрусалиму, руїни церкви Святої Діви Марії, яка була побудована в 543 році при імператорі Юстиніані, Хасмонеїські тунелі і широкі сходи Маалот рабі Іегуда, яка веде до священного місця – Стіни Плачу[57].

Не менш цікаві й споруди поза Старим містом. На схилі пагорба Гиват Рам знаходиться велична будівля Кнесета (ізраїльського парламенту), недалеко розташувалися англійські будови – Урядовий будинок, церква Святого Андрія Шотландського, будівлі Центрального поштамту та Державної друкарні. Уздовж центральної магістралі – вулиці Рамбам, тягнеться квартал Рехавія, де живуть єврейські родини. Археологічною пам'яткою Рехавії є могила Ясона. Це поховання відноситься до 2 сторіччя до н. е., воно було виявлено в 1956 році при розкопках.

Ще одним чудовим оглядовим майданчиком Єрусалиму є гора Скопус, на якій знаходиться Єврейський університет. Будівництво його почалося в 1918 році, а в 1925 році відбулося його урочисте відкриття. Єрусалимський район Тальпіота вважається молодіжним. Тут на вулицях Нахалат Шива і Йоель Саломон знаходиться безліч дискотек і барів. У районі Файнгольд корт розташовані кращі єрусалимські ресторани.

У місті багато музеїв. Музей Рокфеллера містить в собі знахідки археологічних розкопок. Називається він так, тому що гроші на його створення пожертвував мільйонер Джон Рокфеллер. Варто відвідати Галерею мистецтв, військовий музей Латрун з сувенірним відділом, Музей країн Біблії, Музей ісламського мистецтва, Музей музичних інструментів, Вірменський музей, Музей природних наук.

Паломництво в Єрусалим

У всі часи православне паломництво вважалося християнським подвигом, який зміцнює тіло і душу прочан. Звичайно, в даний час паломницькі поїздки і тури не пов'язані з такими труднощами, як подорож паломників на Святу Землю в Єрусалим до Гробу Господнього, до Віфлеєму, в Назарет, що ходили сюди і в інші святі місця з палицею і торбиною, наприклад, в XII сторіччі. Однак це не означає, що сучасне паломництво, у тому числі і те, яке організують паломницькі служби, має меншу цінність. Як і в минулі часи, так і зараз поїздки на Святу Землю в Єрусалим до Гробу Господнього і в інші святі місця Палестини для віруючих – це можливість доторкнутися і вклонитися до дорогоцінних для кожного християнина стародавніх святинь і висловити свою любов, відданість і глибоку віру в Господа нашого Ісуса Христа.

Побувавши паломником в різних православних країнах, можна отримати духовне лікування в чернечих обителях, поспілкуватися з братами і сестрами по вірі. Крім того, приходить усвідомлення того, що Православ'я – віра, яку сповідають в багатьох країнах світу[13].

Здійснюючи паломництво по святих місцях, багато православних вважають своїм обов'язком відвідати Святу Землю – один з центрів Православ'я. Єрусалим, Віфлеєм, Назарет – ці святі місця, освячені Господом, знає кожен, хто читає Біблію або один раз ходив у Святу Землю. Ось уже більше двох тисяч років православні роблять сюди паломницькі поїздки. Для кожної віруючої людини Свята Земля – найближче, найбажаніше місце на землі, своєрідний паломницький центр. На цій Землі відбувся ряд найважливіших подій: від Благовіщення та Різдва Христового до Вознесіння Спасителя на Небеса і зішестя

Святого Духа на святих апостолів. Тут кульмінація історії людства, бо звідси походить наше спасіння і примирення з Богом хресною смертю і Воскресінням Господа. Одного разу зробивши паломництво на Святу Землю, неможливо забути атмосферу і красу святих місць. Разом з тим для багатьох людей, особливо потребуючих духовного повчання, дорога до святих місць стає початком шляху до Христа.

Паломництво на Святу Землю назавжди залишиться в душі і серці кожної людини.

Паломницькі поїздки і подорожі віруючі роблять і на Святу Землю до Ізраїлю, а також на Синай в Єгипет, Йорданію, Сирію, Ліван. Безперечно, духовним центром, ніби серцем Святої Землі, є Єрусалим. Саме тут є головні святині всього християнського світу. Тут відбувся спокутний подвиг Христа Спасителя. З цим містом пов'язано безліч пророцтв і обітниць - як Старого, і Нового Завітів. А в книзі Одкровення, в Апокаліпсисі, можна прочитати про Небесний, новий Єрусалим - град Божий: "І аз Іоанн бачиш град святий, Єрусалим новий, що сходить від Бога з Небес, приготований як наречену прикрашену чоловікові своєму".

Стіна плачу. Єврейський квартал

Західний мур, що стоїть у центрі Єрусалиму, на івриті званий Котел Маараві і відомий усьому світу як Стіна Плачу, (рис.2.2.) — все, що залишилося від легендарного Єрусалимського Храму. Для юдеїв ці найдавніші землі руїни, за переказами, освячені благодаттю богоявлення, — як скорботний символ втрати, а й найсвятіше місце паломництва.

Рис.2.2 Стіна Плачу

З того часу, як родоначальнику єврейського народу пророку Аврааму було дано Божу обіцянку, яка говорила, що буде в Авраама потомство незліченне, як «пісок земний», а обіцянка це скріплене укладанням з Богом союзом, або, як це тлумачиться в Біблії, «Завітом ніхто з Ізраїлевих дітей не мав можливості говорити з Богом. І тільки після того, як Мойсей, що вивів свій народ з єгипетського полону, прийшов до Синайської пустелі, йому було одкровення Боже. 40 днів і 40 ночей провів Мойсей на горі Сінай, після чого повернувся до людей і доніс до них Завіт Божий, накреслений на двох кам'яних скрижалях, що містять 10 заповідей. Тут же Мойсею було даровано Тору, що включала 613 заповідей, виконання яких було обов'язковим для всіх євреїв (248 заповідей наказів і 365 заборони). Бог також наказав Мойсеєві, точно з Його описом, влаштувати Скіню (Мішкан) — переносний, у вигляді намету, храм. Скінія, зведена Мойсеєм за один рік у точній відповідності до описаної Богом, стала предтечею великого Храму, але і ця тимчасова споруда являла собою видовище більш ніж значне[52].

У центрі величезного двору, влаштованого з дорогих тканин, привішених до стовпів, був великий намет, розділений завісою на частини. Перша кімната була навпроти входу і називалася Святим Місцем. Тут розміщувався Жертовник цілопалення, золота Менора — семисвічний святильник і стіл із ритуальним хлібом, на якому лежало 12 хлібів, розкладених у 2 ряди по 6 штук у кожному.

Ці «хліби пропозиції» символізували 12 Ізраїлевих колін, тобто 12 пологів, і оновлювалися раз на тиждень. Друге приміщення, приховане завісою, називалося «Свята Святих», усередині якого зберігався Ковчег Завіту, а над Ковчегом — кришка, інакше кажучи, дошка примирення (очисник), що підтримується і осяється Херувимами і називається Місцем Прощення.

Після того, як Скінія була готова, Мойсей освятив її з усіма приналежностями священним світлом, і вона стала Домом Господа на землі. Все, що знаходилося в Скінії, було виконано глибокого змісту. Головним її скарбом був Ковчег Завіту, де зберігалися дві кам'яні скрижалі Завіту, дані Мойсеєм Богом, золота чаша з манною небесною, яка живила єврейський народ під час 40-річного поневіряння по пустелі, а також жезл Аарона, що розцвіла на його доказ, брата Мойсеєва з роду (колін) Левитів, Бог вибрав первосвящеником. Ковчег Завіту був зроблений з акації, всередині і зовні оброблений золотом. Внизу з кожного боку Ковчеха було по два кільця, щоб можна було вставляти жерди і таким чином переносити його під час походів. А ще з кожного боку Ковчеха поміщалися один до одного Херувими, що покривали крилами Місце Прощення. Таку назву вона отримала тому, що тільки один раз на рік, в День Спокути, первосвященик, і ніхто інший, окроплював його кров'ю жертвовної тварини на спокутування гріхів всього народу Ізраїльського. Воно символізувало видимий трон невидимого Бога і було найсвятішим у Скінії.

Перше Святилище — Скінія служила євреям 480 років, у всіх походах та поневіряннях Ковчег Завіту був разом із народом. Новою сторінкою в історії цієї святині стало царювання Давида наприкінці XI століття до н.е. Через 7 років після того, як він був проголошений царем Юдеї, Давид, вийшовши з Хеврону — традиційного центру коліна (роду) Юди, попрямував зі своїм військом у похід, щоб взяти місто Євусіїв Іршалем і зробити його столицею Юдейського царства. І хоча Іршалем, інакше званий фортецею Сіон, вважався незлочинною твердиною, Давид через вертикальний підземний хід, викопаний жителями для того, щоб мати безпечний шлях до єдиного в цих пустельних місцях джерела води - Гихону, разом зі своїми воїнами проник у місто і захопив його. Правда,

филистимляни, які не бажали зміцнення юдейського царства і прагнули опиратися царюванню глави єврейського народу в Іршалемі, зібрали численне, добре озброєне військо і стали табором поряд з містом. Давид, ведений Волею Божою, обійшов позиції філистимлян, атакував їх з тилу і здобув остаточну перемогу над сильнішим противником.

Цар назвав місто Єрусалаїмом (Єрусалимом), і з того часу він став головною святинею юдеїв. Цар Давид збудував у ньому розкішний палац і дбайливо переніс у нову столицю з міста Кір'ят — Єарим Ковчег Завіту. І хоча самому Давиду не було дано благословення на будівництво — йому було сповіщено, що Храм має бути побудований його молодшим сином Соломоном, мудре царювання якого не буде заплямоване кров'ю, пролитою у війнах. Тому Давид збудував на горі Морія лише вівтар. Ця гора з давніх-давен вважалася у євреїв священним місцем. За легендою, тут зробив жертву ще Ной після Великого Потопу, сюди ж Авраам привів свого улюбленого сина Ісаака, щоб, принісши його в жертву, довести свою відданість Богу.

Його значення у житті єврейського народу важко було переоцінити. Тим гіршим стало його руйнування. «На п'ятий місяць, сьомого дня місяця, тобто в дев'ятнадцятий рік Навуходоносора, царя вавилонського, прийшов Навузардан, начальник охоронців, слуга царя вавилонського, до Єрусалиму і спалив Дім Господній та дім царя, і всі будинки в Єрусалимі, і всі будинки великі. спалив вогнем, і стіни навколо Єрусалиму зруйнувало Халдейське військо, що було у начальника охоронців» (4-я Книга Царств, 25,8). Так збулося пророцтво про те, що покарає Бог народ єврейський за порочність та беззаконня. Покарання з'явилося в особі Вавилонського царя Навуходоносора II, який на 19-му році свого царювання, тобто в 587 до н.е., захопив Єрусалим і спалив Храм Соломона. Більшість жителів Єрусалиму було вбито, решту взято в полон і викрадено в рабство в Вавилонське царство. Довгі роки тривало вавилонське рабство єврейського народу, надіслане ним Богом на спокуту гріхів, протягом яких вони були відлучені від Землі Обітованої та від руїн священного Храму. Але в роки вавилонського полону, в якому знаходився і пророк Єзекіїль, було йому видіння

від Бога, в якому він бачив у деталях новий Храм, що стоїть на тому ж місці, що й Храм Соломона. І лише 541 року до н.е. з дозволу перського царя Кіра, який підкорив Вавилонію, до Єрусалиму почали повертатися перші переселенці, ведені старійшиною Заровавелем. У 515 році через 15 років після закладки Заровавелем Храма він був нарешті зведений[23].

Храм був поділений на чотири частини: великий зовнішній двір, оточений колонадою, внутрішній двір, де відбувалися жертвопринесення, і Чертог, розділений надвоє. У другому відділенні Чертога - Давірі, що займав одну третину приміщення, розташовувався Ковчег Завіту, доступ до якого, як і в Скінії, спорудженій Мойсеєм, дозволявся тільки первосвященикові і лише раз на рік. У Ковчезі, перенесеному з Синайської пустелі, зберігалися тільки скрижалі Завіту, але ні чаші з манною, ні жезла Ааронова там уже не було, мабуть, з того часу, коли Ковчег був у полоні филистимлян.

До Чертога, що розташовувався в центрі двору, вели три зовнішні ворота, до кожної з яких йшли 7 ступенів. Далі було троє внутрішніх воріт, з вісьма сходами, а весь внутрішній двір розташовувався на піднятій платформі. І зовнішні, і внутрішні ворота копіювали один одного і були величезними — заввишки з 10-поверховий будинок.

Весь Храм, споруджений з каменю, був обшитий кипарисовими та кедровими дошками. На стінах Храму були різьблені зображення Херувимів, пальмових дерев і квітів, що розпускаються. Внутрішній двір був побудований з трьох рядів обтесаного каменю та з ряду кедрових брусів.

На той час євреї, єгиптяни, вавилоняни та жителі Месопотамії використовували одиницю виміру, яка називалася лікоть. Один царський єврейський лікоть дорівнював 52,7 сантиметра. У Єзекіїля в 1-й Книзі Царств є свідчення, що Храм був 500 ліктів у довжину і 500 - у ширину.

Другий Храм Єрусалимський не був настільки значний і чудовий, як Перший. Не можна не сказати і про те, що у Другому Храмі вже не було Ковчега Завіту, за легендою, його було вивезено до Вавилону після руйнування Храму, а на його місці була лише мармурова плита. У довгій історії Другого

Єрусалимського Храму було всяке. У 175-163 роках до н. за часів сирійського царя Антіоха Єпіфана IV, під чийм керівництвом на той час перебувала Іудея, Храм був осквернений і служба в ньому припинилася аж до 167 року до н.е., але у 164 році до н.е. після повстання Маккавеєва він був очищений від скверни, оновлений, а церемонія Жертвопринесення відновлена. З цього часу було встановлено єврейське свято Ханука, присвячене очищенню Храму.

Єрусалимський храм, або, як його ще називали, храм Соломона, був влаштований на зразок Скінії. Він був чотирикутної форми, довгі його сторони тяглися зі сходу на захід, а вхід був звернений на схід.

І саме тут у 967 році до н. Соломон «почав будувати дім Господній у Єрусалимі...» (II кн. Хронік, 3,1) за планом, розробленим його батьком разом із Верховним Судом (Синедрионом). Матеріали для Храму частиною були заготовлені царем Давидом, а частиною надіслані дружнім Соломонові Тирським царем Хірамом. Для будівництва використовувалися місцевий піщаник, кипарис та ліванський кедр — найдорожчий матеріал того часу, що був символом влади та могутності[64].

На будівництві було задіяно 30 000 євреїв і 153 000 фінікійців, а за роботою стежили 3 300 наглядачів. Причому при будівництві вживалися тільки «обтесане каміння: ні молота, ні тесла, ні всякої іншої залізної зброї не було чути в храмі при будові» (3-я книга Царств, 6,7), адже залізо нагадувало б про меч, що символізує боротьбу і кров.

Через 7 років після початку будівництва Храм був закінчений. Освячуючи Храм, цар Соломон сказав: «Храм цей буде святим всім, і чужий, не з народу Ізраїлю, прийде до тебе». Коли священики вийшли зі Святилища, хмара наповнила Дім Господній, бо Шехіна (від євр. «шакан» — мешкати), що символізує видиму присутність Бога серед людей, увійшла до нього. Згідно з давньоєврейськими віруваннями, Бог може матеріалізуватися на Землі, це явище називається «Славою Господньою» або «Шехіною Слави» і відбувається вкрай рідко. Пророк Єзекіїль описував її як вихор, що сходить з неба з північного боку і супроводжується вогнем і блискавкою. А матеріалізується Шехіна в такий

спосіб, що людське око здатне сприймати лише її зовнішню оболонку, тобто хмарний вихор. У біблійні часи було засвідчено три явища Шехіни: перше — на горі Сінай, коли Мойсей отримав Скрижалі Завіту, друге — під час освячення Мойсеєм Скінії і третє — під час освячення Храму, збудованого царем Соломоном.

Єрусалимський Храм не був призначений для молитви, головним дійством, яке відбувалося в ньому, було таїнство жертвопринесення, покликане очищати від гріхів. Зведення Єрусалимського Храму визначило значення Єрусалиму як виняткового місця, місця тяжіння буквально всього єврейського народу. Тим більше, що ритуал жертвопринесення передбачав участь у Богослужінні всіх людей, а не лише щодо невеликої касти священиків. Будь-яка подія, що відбувається в житті єврея, мала супроводжуватися жертвою. Цю жертву зарізали в Храмі і її кров'ю кропили Жертовник, потім кожен, хто приносив жертву, повинен був забрати її собі, засмажити і того ж дня з'їсти в Єрусалимі на святковій трапезі разом із родичами та друзями.

Крім цього, Храм був також і головним економічним центром Юдейської держави, оскільки його сховище було фактично державною скарбницею. Саме з Храмової скарбниці виділялися кошти на щорічне ремонт і будівництво доріг. А як і приватне, і суспільне життя кожного єврея мало точно відповідати релігійним законам, то Храм був ще й основним центром судової державної системи.

Свого найвищого розквіту Другий храм досяг за часів правління царя Ірода Великого, наприкінці I століття до н.е. він був практично повністю перебудований, тож від колишнього Храму, зведеного Зарававелем, не залишилося майже нічого. Перебудований Храм височів на білому мармуровому цоколі зі сходами перед головним входом. У Святилищі розташовувалися світильник, стіл для Хлібів Пропозиції та Жертовник.

Фатальну роль історії Храму зіграла Іудейська війна 66—73 років, яка упокорила гординю непокірних Риму юдеїв. 70-й став роком падіння Єрусалиму та роком загибелі Другого Храму Єрусалимського. 10 серпня, того ж дня, коли

був зруйнований Храм Соломона, запалав і Другий Храм. Він горів протягом 10 днів, а до вересня весь Єрусалим був перетворений на руїни, а Храмова Гора була розорана. Було взято в полон майже 100 000 жителів, а загиблих від меча, голоду і всього полонених за час війни, за свідченням Йосипа Флавія, налічувалося близько 1 мільйона 100 тисяч. Менора та вітвар із зруйнованого Храму за наказом Тита були відправлені до Риму. Руйнування Єрусалима і спалення Храму започаткувало розсіяння євреїв по всьому світу.

Іслам - Мечеть Аль-Акса

Мечеть Аль-Акса(рис.1.3) – це мусульманський храм у Старому місті Єрусалиму на Храмовій горі. Є третьою святинєю ісламу після мечеті аль-Харам у Мекці та Мечеті пророка у Медині. Іслам пов'язує з цим місцем "ісра" (нічне переміщення пророка Мухаммада з Мекки до Єрусалиму) та міраж (піднесення). На місці мечеті Аль-Акса, пророк Мухаммад здійснив як імам молитву з усіма пророками, посланими до нього. Мечеть Аль-Акса (найвіддаленіша мечеть) – мусульманський храм у Куддусі (Єрусалим) на Храмовій горі. Вона є третьою святинєю Ісламу після Мечеті Аль-Харам у Мекці та Мечеті пророка у Медині. З нею, пов'язані Ісра (це нічне переміщення Пророка Мухаммада з Мекки в Куддус (Єрусалим) і Мірадж (це піднесення).

Рис.1.3 Мечеть Аль-Акса

На місці Мечеті Аль-Акса, Пророк Мухаммад звершив молитву з усіма пророками, посланими до нього. Нинішня споруда була закладена. Аль-Маліком і відноситься в основному до VIII століття. У мечеті одночасно можуть молитися до 5000 віруючих. На початку 2007 року ізраїльська влада здійснила розкопки в районі мечеті, що викликало протести арабської громадськості. захоплення туристів, з нею пов'язано багато легенд і вчень, ця мечеть була побудована при халіфі Умарі ібн-аль-Хаттабе в 634-644 рр. н.е. храмом Єдинобожжя. По суті, саме вона є тим самим "третьім храмом", про відновлення якого так дбають юдеї, які, згідно з Ісламом, втратили милість Всевишнього через те, що відхилилися від шляху Єдинобожжя, вбивали проро. творили безбожність. Однак те, перша будівля мечеті не змогла протистояти природним факторам, і тому в 709-714 роках. н.е. (86-96 рр.. Хіджри) було відбудовано друге приміщення Аль-Акси. Ця мечеть має прямокутну форму, складається з великої галереї з мармуровими колонами і завершується великим напівсферичним куполом у південній частині, шар якого прикрашений мозаїкою, а верхній вистелений мідними позолоченими пластинами, які замінені свинцевими листами у зв'язку з реконструкцією[64].

Мечеть Аль-Акса в Єрусалимі – найбільша святиня всього ісламського світу. Аль-Акса в Єрусалимі має найглибший особистісний вимір кожного мусульманина. Ця Мечеть - виразне втілення та живий символ ланцюга пророків, посланих Аллахом. Віра в цей ланцюг пророків, що посилаються Аллахом, - це один із ключових постулатів Ісламу. Слово "акса" означає "далекий". Мечеть Аль-Акса була названа так з тієї причини, що вказує на відстань між нею та Масджид аль-Харам – Заповідною мечеттю, що знаходиться в Мекці. У розповіді про історію мечеті Аль-Акса йдеться: "Мечеть Аль-Акса височіє на Храмовій горі, розташованій у Бейт-аль-Мукаддаса. Однією з найважливіших тем ісламської догматики, з якої мусульмани повинні здобути кілька найважливіших уроків значимості мусульманських святинь, є тема нічної подорожі з Мекки до Єрусалиму Пророка Мухаммада (мир йому і благословення Аллаха) і подальшого його вознесіння до Аллаха (Святий Він і Великий), - Ісра' ва ль-Мі'радж. Ця тема чітко і ясно вказує на те, яке величезне значення має мечеть

Аль-Акса для мусульман усього світу, саме ця мечеть стала місцем, звідки піднісся Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллаха) до Господа, і вона ж була місцем його повернення. Богом для двох світів, перед піднесенням, говорять нам про те, що це було зроблено навмисне. Як відомо, у ніч піднесення по волі Аллаха, Пророк Мухаммад звершив молитву разом з усіма пророками, кінт Орі зустріли Посланника Аллаха у Священному Будинку як свого імама. Ця молитва означає, що духовне правління на землі перейшло до нового суспільства і до нового пророцтва для всього світу - на відміну від попередніх пророцтв, які були послані для окремих народів. Це вічне пророцтво для всіх людей, милість двом світам на всі часи, пророцтво до Судного Дня. Нічна подорож Мухаммада до мечеті Аль-Акса, і до землі стародавніх пророцтв, на якій були Ібрагім, Ісаак, Мойсей, Ісус, - це проголошення переходу людства до нової спільності, нового закону, нового, духовного правління і до нового світового пророцтва, яке до Судного Дня. Крім мечетей, в Єрусалимі є ще 34 мусульманські храми, у тому числі 27 – у стінах Старого міста (6 з них знаходиться на території Харам-еш-Шериф).

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАЛОМНИЦТВА В ІЗРАЇЛІ

3.1. Проблеми розвитку паломницького туризму в Ізраїлі

Релігійний туризм є одним з найстаріших видів запланованих подорожей і донині залишається величезною галуззю.

За оцінками 2018 року, близько 300-330 мільйонів туристів щорічно відвідують ключові релігійні об'єкти світу. Близько 600 мільйонів національних і міжнародних релігійних поїздок відбувається по всьому світу, приносячи близько 18 мільярдів доларів глобальних доходів. Він становить значну частину всього туристичного сектора, який значно постраждав від поширення короанвірусу, в результаті чого 63,8% мандрівників скоротили свої плани поїздок.

Оскільки COVID – 19 перетворився на глобальну пандемію, уряди по всьому світу закрили священні місця і тимчасово заборонили релігійні поїздки.

Це вплинуло на популярні напрямки всіх конфесій. Єрусалим, Ватикан і Мекка, які щорічно залучають мільйони єврейських, християнських і мусульманських туристів, є одними з найбільш постраждалих.

Аналогічним чином, в буддійських місцях, таких як Непальський храм Лумбіні та Індійський храм Махабодхі, а також Індуїстський храм Каші Вішванатха, спостерігається спад відвідувачів.

Це мало величезні фінансові наслідки для приймаючих країн. Наприклад, у 2018 році приблизно 2,5 мільйона мусульман з усього світу здійснили хадж, один з п'яти стовпів ісламу, при цьому майже 2 мільйони прибули з-за меж Саудівської Аравії.

Проте у 2019 році очікувалося, що лише близько 10 000 людей здійснять паломництво, дотримуючись заходів соціального дистанціювання.

Більше року пандемія COVID – 19 спустошує туристичну індустрію Святої Землі, а разом з нею і життєво важливе джерело доходу для тисяч християн, які раптово опинилися без роботи. При практично повній відсутності паломників вперше за 1600 років економічні втрати оцінюються приблизно в 320 мільйонів доларів, що еквівалентно всій заробітній платі в цьому секторі.

Незадовго до того, як пандемія вибухнула навесні 2020 року, 40 донорів з католицького фонду Далласа і три священики взяли участь у пам'ятному паломництві в великопісний сезон разом з францисканським фондом Святої Землі.

Батькові Пітеру, який виконував обов'язки капелана охорони морської піхоти посольства США в Єрусалимі, пощастило взяти групу морських піхотинців США в кілька коротких паломництв під час пандемії. Вони відвідали церкву Святого Петра в Капернаумі, церкву Табгі, де Ісус з'явився учням після Свого воскресіння в Галілеї, і церкву Благовіщення в Назареті.

Незважаючи на одну з найуспішніших кампаній вакцинації в світі, авіаперельоти в Ізраїль і з нього як і раніше обмежені карантинном та іншими обмеженнями, які утримують іноземних паломників, які зазвичай товпляться в Єрусалимі під час Страсного тижня. У минулі роки десятки тисяч паломників відвідували Святі місця міста.

У Страсну п'ятницю цього року в Старому місті Єрусалиму з'явився проблиск надії на відкриття, коли францисканські ченці повели сотні віруючих по Віа Долороза. Коли вони урочисто повторювали останні кроки Ісуса, група зупинилася, щоб прочитати молитви на перехрестях.

Релігійні об'єкти по всій святій землі під час святкування Великодня були відкриті тільки для обмеженого числа віруючих. Церква Гробу Господнього, побудована на місці, де Ісус був розп'ятий, помер і воскрес з мертвих, була відкрита для невеликої групи відвідувачів в масках і з дистанціюванням від суспільства.

Після Великодня, коли майже все населення тепер вакциновано, Міністерство туризму Ізраїлю оголосило про плани знову відкрити Ізраїль і

знову запросити паломників, починаючи з 1 липня. Всі відвідувачі повинні будуть пройти повну вакцинацію з негативним тестом на COVID перед посадкою на рейс.

Очікується, що відкриття країни для туризму знову допоможе багатьом християнам, які постраждали економічно за останній рік.

Ізраїль вважається однією з найпривабливіших країн для паломників та туристів. Але останні два роки назва країни щодня появляється у новинах, які повідомляють про нові жертви терактів і зіткнень ізраїльської армії зі озброєними палестинцями.

Готель Hilton, розташований на прогулянковій набережній в Тель-Авіві, з часів свого відкриття в 1965 не переживав подібної кризи. Але закрити готель керівництво поки що не збирається, хоча більшість співробітників уже довелося звільнити.

Число іноземних туристів, які відвідали Ізраїль у першому півріччі нинішнього року, знову скоротилося – причому на цілих 42% по відношенню до аналогічного періоду минулого року. Особливо постраждав від інтифади Єрусалим. А найменше відчув наслідки ізраїльсько-палестинського конфлікту Ейлат, місто, розташоване на півдні країни, біля Червоного моря, далеко від місць воєнних дій.

Дуже сильно постраждав туристичний бізнес на теренах Палестинської національної автономії. До початку інтифади палестинці отримували частину доходів від ізраїльського туризму: у рамках поїздки Ізраїлем туристи відвідували розташовані на палестинській території міста Єрихон та Віфлеєм. Тепер іноземні туристи зовсім перестали відвідувати автономію.

Best Eastern Hotel ні в чому не поступається за комфортабельністю готелю Royal Crown Suite Hotel, але розташований занадто далеко від резиденції Ясіра Арафата. І хоча з готелю можна було бачити і чути, як ізраїльська армія зносить частину резиденції палестинського лідера, але потрапити ближче до місця подій через виставлені кордони було неможливо.

Територія автономії могла б стати раєм для відпустників: середземноморські піщані пляжі в Газі, біблійні пам'ятки у Віфлеємі та Ієрихоні, вечірки у Раммаласі. У свій час туризм дійсно приносив дохід. Стандартна програма туристичних агентств до початку інтифади включала два тижні перебування в Ізраїлі і три дні в Палестинській автономії. Але потім почалася інтифада і удари у відповідь ізраїльської авіації. Обороти палестинського туристичного бізнесу впали одразу на 80%.

Згідно з підрахунками, проведеними за завданням Ахмад Хеджазі, який виконує в автономії обов'язки міністра туризму, ізраїльські повітряні удари завдали індустрії туризму збитків у розмірі 600 мільйонів доларів США. Особливо сильно постраждало місто Віфлеєм.

Ізраїлю довелося боротися з тероризмом з моменту утворення держави, і оскільки його уряд повинен не лише намагатися забезпечити безпеку власних жителів держави, він також повинен зосередитися на тактиці боротьби з тероризмом та безпеці іноземців в Ізраїлі.

Справа в тому, що тероризм і міжкультурні конфлікти впливають на туризм. Але навіть між двома конфліктуючими культурами існує потреба в обміні цінностями та переживанні протилежного. У Палестині завжди існував єврейський туризм і навпаки. До початку першої інтифади багато єврейських мандрівників відвідували палестинські території, щоб насолодитися своїм дозвіллям і відвідати історичні місця. Євреї їздили до Старого міста Східного Єрусалиму заради його кулінарних пропозицій, до Синайського узбережжя, щоб отримати природну красу та культуру бедуїнів, а також на ринки та ресторани Віфлеєму та Рамаллаху, щоб купити недорогі покупки в п'ятницю вдень. Ці подорожі різко закінчилися з початком першого палестинського повстання[36].

Але після угоди в Осло в 1993 році, відбулася зміна у свідомості людей як арабського, так і ізраїльського походження через те, що вони вперше «існували спільно». Араби завжди були частиною ізраїльської держави, але в той момент вони нарешті стали частиною культури. Зміна уявлень привела до трансформацій в індустрії туризму, оскільки багато туристичних агенцій

включили палестинську культуру та пам'ятки у свої пропоновані тури, і навіть єврейські туристи хотіли відчувати культурні відмінності. Палестинців раптово запросили взяти активну участь на туристичному ринку Ізраїлю та показати свою етнічну приналежність. Кожного разу, коли єврейські ізраїльські туристи приїжджали відвідати палестинські місця або людей, вони шукали «автентичну» арабську культуру, а певні арабські торгові марки навіть були вбудовані в мерчендайзинг.

Іншим важливим зрушенням стало сприйняття простору. Після угоди в Осло було менше формальних бар'єрів для в'їзду, і люди почали усвідомлювати близькість цікавих місць за кордоном. В 1995 році навіть Міністерство туризму Ізраїлю оголосило, що Ізраїль вітає туристів арабського та мусульманського походження, але ці заяви невдовзі були переглянуті, оскільки речник міністерства пояснив, що мусульманський туризм в Єрусалим не буде.

Періоди політичної стабільності, цікавість до сусідів зростає. Вона стверджує на прикладі того, що в мирні часи єврейські туристи можуть насолоджуватися арабськими місцями як суто арабськими, але під час політичних конфліктів ці місця раптово стають палестинськими.

3.2. Перспективи розвитку паломництва

У сучасній галузі туризму однією з важливих складових частин виступає релігійний туризм. Релігія виступає елементом суспільної системи та частиною культури будь-якого народу, впливаючи на самосвідомість та поведінку людини. Релігійні цінності виступають частиною культурної спадщини та об'єктами туризму. Необхідно також відзначити, що релігійний туризм грає велику роль у системі міжнародного та внутрішнього туризму.

Релігійний туризм є складовою частиною паломництва. Вчені, які наполягають на цьому твердженні, посилаються на те, що паломництво зародилося набагато раніше, ніж туризм у його сучасному вигляді. Такої думки дотримуються деякі європейські дослідники. Однак у країнах, де розташовуються важливі релігійні святині, і є великий паломницький потік, є чітке розмежування між паломниками і туристами.

Поняття паломницького туризму – поїздок віруючих до релігійних святинь – заперечується дуже багатьма з тих, хто займається його організацією: для них "паломництво" та "туризм" - поняття різні, іноді навіть взаємовиключні.

З цих міркувань використовується термін аналогічного змісту – релігійний туризм. Цей вид туризму можна розділити відповідно до трьох найпоширеніших в Ізраїлі релігіями: християнством, ісламом, іудаїзмом.

Релігійний туризм можна як самостійний вид туризму. У нього, як і в інших його видів, є свої різновиди: паломницький туризм, релігійний туризм екскурсійної спрямованості. У деяких випадках виділяють спеціалізовані тури, в яких поєднуються паломники та екскурсанти. Спеціалізовані тури розраховані як мінімум на три дні з відвідуванням релігійних святинь та архітектурних пам'яток минулого. Іноді для організації таких турів необхідний дозвіл (благословення).

Нещодавно призначений міністр туризму Ізраїлю Стас Місежніков планує змінити напрямок маркетингу Ізраїлю, зосередившись на унікальній туристичній пропозиції Ізраїлю – святих місцях. У світлі недавнього візиту Папи Бенедикта XVI до Ізраїлю Місежніков планує активно орієнтуватися на католицький ринок, а також на євангельський ринок по всьому світу.

Міністр туризму Стас Місежніков сказав, що потрібно зосередитись на тому, що є в Ізраїлі та немає у інших країнах – Свята Земля.

Місежніков каже, що в усьому світі існують сотні мільйонів євангельських християн, яких потрібно тільки заохочувати, щоб вони відвідали Ізраїль. В рамках кампанії, в Північній і Південній Америці, Міністерство туризму Ізраїлю використовує рекламну кампанію «Відвідавши Ізраїль – ви ніколи не будете колишнім», щоб охопити євангельський і католицький ринки, розповідаючи про духовне перетворення, яке відбувається при відвідуванні Ізраїлю.

Місежніков сказав, що Свята Земля – найкраща туристична пам'ятка, яка є в країні.

Коли Папа Римський відвідав Ізраїль у травні, Міністерство туризму запустило спеціальний веб-сайт для документування цього візиту. З 3 мільйонів християн, які відвідали Ізраїль у 2019 році, 1 мільйон були католиками.

Візит Папи Римського являє собою стратегічний якір для християнського туризму в Ізраїлі в найближчі роки, і Міністерство туризму буде діяти у всіх областях, щоб реалізувати великий потенціал в цьому виді туризму.

Релігійна коаліція закликає до рівноправного туризму в Палестину.

У той час як Ізраїль активно приваблює релігійних туристів, особливо з США, екоменічна коаліція з туризму закликала до рівноправного туризму з Палестиною. Заклик адресований як паломникам, так і організаторам подорожей. Коаліція представляє церкви та інші мережі і є активним учасником кампанії за етичний туризм.

Частина заяви коаліції говорить, що Свята Земля є домом для трьох монотеїстичних і авраамічних релігій – іудаїзму, християнства та ісламу. Це багате сховище об'єктів, які віруючі в усьому світі вважають дорогоцінними і мають глибоке релігійне значення. Ці місця приваблюють тисячі паломників, про що свідчать, наприклад, медійні зображення відвідувачів, що беруть участь у християнських великопісних заходах. У всьому світі також багато туристичних агентств організовують паломництва в Святу Землю. Очевидно, що для ізраїльської влади це безцінне джерело туристичних доларів.

На жаль, ці зустрічі не відбуваються в мирній обстановці. Весь регіон знаходиться під покровом конфліктів і підозр. Територія в Палестині знаходиться під контролем Ізраїльських законів і адміністрації, які зберігаються із закриттям Західного берега. Ізраїльська туристична індустрія не заохочує відвідування Західного берега, за винятком коротких, контрольованих відвідувань місць паломництва.

У заяві звертається увага на той факт, що Ізраїль контролює в'їзд до Палестини і що паломникам часто не рекомендується користуватися палестинськими готелями, а замість цього вони відправляються в Святі місця Палестини на автобусах на ізраїльських автомобілях, маючи мало можливостей

для спілкування з місцевим населенням, яке, отже, позбавлене доступу до туристичних доходів.

Не дивлячись на позитивні сторони організації паломництва в Ізраїлі, є ціла низка проблем суто політичного характеру. Зокрема, у зв'язку із постійною політичною напругою та підвищеними заходами безпеки, поліцейськими активно практикуються перевірки особистих речей громадян при вході у торговельні центри, організації, банки та у місцях скупчення людей. Туристам і паломникам необхідно чітко виконувати вимоги представників правоохоронних органів Ізраїлю, а також служб безпеки в аеропортах, установах та інших громадських місцях країни, включаючи масові паломницькі центри та зібрання під час богослужінь та ін. Необхідною вимогою владних структур є завжди мати при собі паспорт. Не зважаючи на той факт, що рівень терористичної загрози в Ізраїлі останнім часом значно знизився, паломникам рекомендується, по можливості, утриматися від відвідання заходів з масовим скупченням людей. Також, не рекомендується відвідання міст країни, які знаходяться у безпосередній близькості від Сектору Газа і можуть бути підданими ракетним обстрілам з його території. Деякі представники християнських конфесій вважають, що паломництво до Святої Землі потрібно заохочувати і стимулювати, оскільки воно підтримує місцеві християнські спільноти, а також паломники можуть зробити важливий вклад у вирішення постійно триваючого ізраїльсько-палестинського конфлікту [1].

3.3. Тур для прочан « Паломництво по Святій Землі »

Паломницький тур до Ізраїлю на 7 днів, за цей час тур передбачає святі місця, де колись відбувалися відомі біблійні події. Тут ступала нога і пройшло земне життя Сина Божого Ісуса Христа.

Для сучасних паломників подорожі до Священних місць у будь-якій точці нашої планети даються набагато простіше та легше, ніж давалися нашим предкам. До того ж паломницькі тури вже давно перестали вважатися привілеєм лише віруючих людей.

У програмі туру найголовніші Християнські Святині: Храм Гробу Господнього, Голгофа, Кувуклія, Хресний шлях (Віа Долороса, Дорога Скорботи), Храм Різдва Христового, Назарет та багато іншого.

Свята Земля – на нашій планеті немає іншого подібного місця, що з такою ж силою притягує мільйони різних людей: віруючих прочан, священників, вчених і просто туристів. Тут приховано початок всіх початків, тут коріння багатьох народів. Цей маленький шматочок суші між Червоним морем, берегами Мертвого, Середземного та Галілейського морів та річкою Йордан став Священним для людей різної віри. І цьому є просте пояснення: саме тут відбулися найважливіші події в історії християн, мусульман та юдеїв. В Ізраїль вирушають, щоб побувати в тих місцях, де народився, жив, був розп'ятий і повернувся до життя Христос.

Тип Туру: Паломницький, Християнський, Православний, Груповий, Регулярний,

Тривалість: 7 днів / 6 ночей

Групу супроводжує: **Священик**

Розмір групи: До 50 осіб

Програма туру

День 1. Зустріч.

Прибуття групи та зустріч представником приймаючої сторони у 3-му терміналі головних повітряних воріт Ізраїлю, аеропорт імені Бен-Гуріон, у Тель Авіві.

Потім група вирушає до Віфлеєму, де по дорозі побачимо сучасне життя мешканців священного граду Єрусалиму.

Розміщення у готелі Віфлеєму. Вільний час. Вечеря в готелі та відпочинок.

День 2. Святині Старого Міста Єрусалиму

Пізній сніданок у готелі. Далі переїзд до святого міста Єрусалим на пішу прощу. Почнемо наш шлях із Левових воріт Старого міста. Повз церкву Святої Анни до Воріт Милосердя, інша назва – Золоті ворота.

Віфезда Овеча купіль.

Віфезда – згадана в Євангелії від Іоанна, як ставок в Єрусалимі, який мав лікувальні властивості.

У євангельській історії ця ставка пов'язується з розповіддю про зцілення Христом одного розслабленого, який страждав цілих 38 років і, вже зовсім зневірившись у можливості зцілення, несподівано отримав його від невідомого йому Галілейського Вчителя

Церква Різдва Пресвятої Богородиці – за переказами, тут знаходилося житло праведних Іоакима та Ганни – батьків Пресвятої Богородиці.

Хресний шлях (Via Долороса, Дорога Скорботи) – шлях, яким ішов Спаситель до місця Своєї Хресної смерті на гору Голгофу. Хресна дорога починається від Преторії – там за часів Ісуса Христа знаходилася в'язниця, в якій утримували в'язнів перед судом Римського прокуратора Понтія Пілата.

Олександрівське обійстя (особисті покої сім'ї Романових). Поріг Судних Воріт. Вушко голки. Стародавні сходи, що ведуть до першої візантійської церкви над Голгофою.

Храм Воскресіння - Храм Гробу Господнього.

Найголовніший храм для християн всього світу, місце святого паломництва, отримання Божої благодаті та благословення - Храм Гробу Господнього в Єрусалимі. Вже дві тисячі років палестинська земля, на якій розташований сучасний Ізраїль, зберігає та оберігає місця життя, Хресних страждань, Спокутної жертви та Воскресіння сина божого Ісуса Христа.

Гора Голгофа.

За легендою, на початку I століття церква та Голгофа розташовувалась за кордоном Єрусалима, у північно-західній частині. Сьогодні ця ділянка пагорба є складовою Храму Гробу Господнього, головної святині сучасного православного віровчення. Піднятися на Голгофу можна біля дверей Храму. До неї ведуть дуже круті сходи з 17 ступенів. Звичайно, зараз вона виглядає не так як у новозавітний час. Для збереження реліквій, всі пам'ятні місця були обгороджені, але, проте, візуальний і тактильний доступ до них все ж таки є.

Камінь Миропомазання.

Лежить неподалік центрального входу. Саме на ньому учні Йосип Аримафейський та Никодим готували тіло Ісуса Христа до вознесіння: мазали миром та алое, обгортали у лляну тканину – плащаницю.

Свята Кувуклія.

Каплиця побудована в центральній ротонді над печерою-усипальницею, складається з двох меж: Ангела та місця Вознесіння Божого сина – похоронного ложа.

Приділ Ангела займає східну частину каплиці, і екскурсія по Кувуклії всередині починається з цієї кімнати. Під стелею цієї частини Кувуклії-каплиці можна нарахувати 15 лампад.

Ротонда Гробу Господнього. Кафолікон – Грецький соборний храм Воскресіння Христового. Каплиця Глави Адамової. Вівтар св. Іоанна Хрестителя. Вівтар св. рівноапостольної цариці Олени. Відвідування Приділ здобуття Хреста Господнього. Печера набуття. Вівтар св. Лонгіна Сотника. Приклад Покладання Тернового Вінця. Приділ Темниці Уз Господніх. Вівтар Богоматері, що плаче. Інші святині Храму.

Повернення до Віфлеєму.

Базиліка Різдва Христового. Святий Вертеп – місце Різдва Богонемовля-Христа та Святі ясла. Чудотворна ікона Божої Матері «Віфлеємська».

Переїзд в готель у Віфлеємем – Рання вечеря. Підготовка до нічної служби. Короткий відпочинок.

О 23:30 – Переїзд до Єрусалиму до Яффської брами старого міста в Єрусалимі (15 хвилин їзди центру Єрусалиму).

О 00:00 – Божественна Літургія у храмі Гробу Господнього.

О 03.30 ночі трансфер до готелю у Віфлеємі. Повернення до готелю близько 4-ї ранку.

День 3. Єрихон. Паломницький тур до Ізраїлю.

Пізній сніданок у готелі.

Екскурсія в Єрихон та Каср аль-Яхуд

Віфанія – гробниця святого праведного Лазаря Четвероденного. Проїздом повз «Притулок Доброго Самаритянина» – місце, згадане в Новому Завіті, в одній із притч. Панорама на монастир прп. Георгія Хозевіта та печерний храм Іллі Пророка.

Єрихон – найдавніше місто і найнижче розташоване на землі. Єрихон часто згадується в Біблії, де називається як «місто пальм».

Дерево Закхея, на якому сидів збирач податків, сподіваючись побачити Спасителя. Грецький монастир пророка Єлисея та святе джерело.

Каранталь – Гора Сорокаденної Спокуси та Сорокаденний монастир – тут Господь сорок днів постив і був спокушений. Підйом на фунікулері (оплачується додатково) або підйом пішки.

Місце Хрещення на річці Йордан – прийняте церквою місце Хрещення Ісуса Каср аль-Яхуд.

Повернення в наш готель у Вифлеємі на вечерю та ночівлю.

День 4. Святині Півночі Ізраїлю.

Ранній сніданок у готелі. Виїзд із речами. Переїзд через долину річки Йордан.

Екскурсія до Святинь Півночі Ізраїлю.

Річка Йордан – обмивання у священних водах.

Немає більш популярної річки християн всього світу, ніж річка Йордан в Ізраїлі.

Єдине спільне, що можна знайти у християнина I, XI та XXI століть – це бажання змити свої гріхи у священній воді. Віруючі всіх конфесій зливаються в один вічний паломницький потік, як річки Баніас, Дан і Снір, що стікають з гори Хермон, зливаються та утворюють Йордан.

Ділянка Російської Духовної Місії у Магдалі. Магдала – стародавнє галілейське місто на території сучасного Ізраїлю, яке згадується в Біблії як батьківщина Марії Магдалини.

Місто Капернаум

Капернаум є одним з найбільш шанованих археологічних пам'яток, що розташовані на північно-західному березі озера Кінерет в Ізраїлі. Все віруюче населення Землі вважає це найдавніше місто – містом Ісуса Христа. І справді встановлено, що виник Капернаум за часів життя Христа. Тут народилися й головні послідовники христової віри – апостоли. Згідно з даними археологічних розкопок місто було побудоване в першому столітті нашої ери, тому до наших часів воно дійшло лише частково збереженим. Однак цей факт не зменшує інтересу до Капернауму, тому що на його землях сконцентровано величезну кількість християнських святинь.

Відвідування церкву Апостолів Петра та Павла, а також Грецький монастир Дванадцятьох Апостолів. Табха. Бухта апостола Петра.

Вечеря та ночівля в готелі на півночі Ізраїлю.

День 5. Християнська Галілея.

Ранній сніданок у готелі. Виїзд з речами.

Гора Фавор

Гора Фавор місце Преображення Господнього. Стародавня гора Фавор ніби створена самою природою як особливе місце для особливих подій: поряд з нею відсутні інші височини, її добре видно з будь-якої точки Ізреельської долини, Назарета, з берегів Галілейського моря. Саме в такому контексті – особливе, відзначене Богом місце – Фавор згадується у Старому завіті, а Новий і взагалі говорить про неї як про місце великого дива.

Відвідування Православного грецького монастира Преображення Господнього. Далі, Чудотворна ікона Божої Матері «Нев'яний Колір».

Кана Галілейська - тут сталося Перше Чудо Сина Божого.

Церква Першого Чудотворення Спасителя на шлюбному бенкеті.

Цей православний храм, побудований греками на російські кошти Імператорського Православного Палестинського суспільства, піднявся 1886 р. дома церкви, зруйнованої колись під час завоювання арабами Святої Землі. А найпершу церкву дома Чуда будувала за переказом ще Св. цариця Олена.

Храм Першого Чуда виглядає невеликим, скромним, навіть аскетичним, але над входом – ошатна ікона «Шлюб у Кані Галілейській», а внутрішнє оздоблення так і грає фарбами. Праворуч від входу в храм знаходиться камінь з гір Абхазії - пам'ять про місце мученицької смерті апостола Симона з Кани. А ліворуч і праворуч від вівтаря – ті самі, важкі та грубі водоноси з Євангелія. В одному з них святять воду, в іншому – хрестять дітей. Галілейські православні вважають, що шлюб, укладений у цій церкві, обов'язково буде повним кохання, довгим та міцним.

Назарет – це священне християнське місто, третє за значимістю після Єрусалиму та Віфлеєму. Церква Благовіщення та церква Архангела Гаврила при джерелі Діви Марії.

Найперший Храм Благовіщення над печерою, де Діву Марію відвідав архангел Гаврило, було збудовано жінкою. Люблячою матір'ю єдиного сина, царицею Оленою.

Унікальна частина Назаретського Храму Благовіщення – нижня церква, серце величної базиліки – той самий грот із вівтарем, з якого все почалося. Зараз він облаштований для благань значної кількості віруючих, просте оздоблення його – майже як у давнину, збереглися навіть фрагменти стародавньої кам'яної стіни.

Дорогою до Єрусалиму поїздка до міста Яффо. Стародавня Йоппія. "Яффський сад".

Потім вирушимо місто Лідда (сучасна назва - Лод).

Далі у програмі Храм великомученика Георгія Побідоносця.

Переїзд до Вифлеєму. Розміщення в готелі. Вечеря.

День 6. Паломницький тур до Ізраїлю.

Ранній виїзд із готелю. Сніданок у дорозі – суха пайка.

О 06.00 ранку виїзд із готелю для участі у Божественній літургії у Горненському монастирі. Ейн-Карем. Град Юдін.

Жіночий Горненський Монастир знаходиться в одному з наймальовничіших куточків на півдні сучасного міста Єрусалим, в Ейн Карем. Ейн Карем був приєднаний до Єрусалиму у 1948 році.

Назва «Горненський» пов'язана з тим, що монастир знаходиться в місцевості, яка в євангельські часи називалася нагірньою (гірською) країною, тобто на горах.

Ейн Карем у перекладі з іврити означає «Джерело винограду». Цей район також називається Ізраїльською Швейцарією.

Олеон – панорама Старого міста з Олійної Гори. Грецька православна церква "Мала Галілея". "Стопочка" - місце Вознесіння Господнього.

Олеонська гора та Олійна - триголова гора в Єрусалимі. Це те місце, куди можна привести людину, абсолютно незнайому з історією християнства, і за час довгої прогулянки нею розповісти їй практично все, що потрібно знати. Та ще й показати, де відбувалися події, після яких світ розділився на дві: старий, що був до пришествя Сина Людського – і новий. До того ж, саме тут дуже добре видно, що християнство – і справді вчення, яке не визнає жодних меж: ні зовнішніх, державних, ні внутрішніх – тих, що в людських душах. На будь-які питання, від найпростіших до найскладніших, можна знайти відповіді.

Спасо-Вознесенський жіночий православний монастир на Олеоні засновано 1905 р., і вже до початку Першої світової війни в ньому мешкало понад 100 сестер. До його закладення, у 1870-х рр., Російська духовна місія ініціювала тут розкопки – виявлено були мозаїчні підлоги церков візантійського часу, печери для поховань і навіть погруддя Ірода Великого. Найважливішою знахідкою стали залишки каплиці Набуття глави Іоанна Хрестителя IV століття - тепер це монастирська святиня. Могила глави Російської Духовної Місії в Єрусалимі архімандрита Антоніна (Капустіна). Каплиця Першого та Другого Набуття Чесного Глави Іоанна Предтечі. Храм святого праведника Філарета Милостивого. «Домінус Флевіт» – місце, на якому Ісус Христос оплакував Єрусалим, передбачаючи руйнування Єрусалимського Храму та прийдешні лиха.

Монастир св. Марії Магдалини в Гефсиманії, де спочивають моці преподобномучениць Великої Княгині Єлисавети Феодорівни та її келійниці ін. Варвари. Щаблі, якими йшов Ісус Христос під час входу до Єрусалиму. Камінь, на який Богоматір упустила свій пояс, для запевнення апостола Хоми.

Гефсиманія. Православний храм. Гробниця Божої Матері; чудотворна ікона Пресвятої Богородиці «Єрусалимська». Маслини – ровесниці Ісуса Христа в Гефсиманському саду. Храм усіх Націй: Камінь Моління про Чашу, тут Христос благав Бога-Отця про звільнення від страждань. Долиною Кедрон до церкви святого Стефана. Грецька церква св. Стефана біля Левових воріт Старого міста, побудована на передбачуваному місці побиття камінням великомученика Стефана. Повз Місто Давида – найдавніша частина Єрусалиму.

Гора Сіон. Гробниця царя Давида. Світлиця Таємної Вечері. Храм Успіння Пресвятої Богородиці. Панорама на православний монастир св. Онуфрія, що належить Єрусалимській Патріархії, розташований у долині синів Енномових (Гай бен Енном або Геєном).

Панорама на Силоамську купіль – місце помазання на царство юдейських царів, місце зцілення Ісусом Христом сліпонародженого.

Переїзд до Вифлеєму. Розміщення в готелі. Вечеря.

День 7. Останній день.

Сніданок у готелі. Відпочинок на узбережжі Середземного моря в місті курорт Бат Ям.

Трансфер до аеропорту Бен Гуріон.

Прощання із представником компанії.

ВИСНОВКИ

Серед багатьох видів туризму одним з найперспективніших напрямків у двадцять першому столітті вважається паломницький туризм. Теоретико-методологічні питання організації й розвитку паломницького туризму в своїх працях досліджують багато вчених, завдяки яким даний вид туризму виділився в самостійну галузь науки зі своїм термінологічним апаратом і став розглядатися як окремий напрямок. Кожен з них тлумачив це поняття по-своєму і об'єднавши усі тлумачення, можна вважати, що паломництво – це подорож із метою здійснення релігійних призначень та поклоніння святинам певної релігії.

За своєю суттю паломницький туризм можна розглядати як складову релігійного туризму, який в свою чергу входить до культурно-пізнавального виду туризму. Соціально-психологічна база паломницького туризму вужча, ніж у релігійного. Паломники переважно сповідують ту релігію, святим місцям якої приїхали помолитися або вшанувати. Релігійні туристи, так само як і паломники, починають подорож чи паломництво, коли в них виникає потреба здійснити дещо більше, ніж звичайні культові дії в умовах звичного середовища їхнього проживання, але основою релігійного туризму є культурологічна мотивація та екскурсійне відвідання релігійних об'єктів як своєї, так й інших релігій для ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою.

Задля дослідження стану розвитку паломницького туризму, слід визначити, які методи потрібно використати для подальшого дослідження, тому в ході роботи було вибрано методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, прогнозування, спостереження і порівняння.

Однією із спеціалізації бізнесу в Ізраїлі, яка успішно розвивається, є туристична індустрія. Найбільш відвідуваним населеним пунктом в країні є місто Єрусалим. Міністерство туризму повідомило, що у вересні 2021 року до Ізраїлю прибули 34,5 тисяч іноземних туристів – на 128% більше, ніж у вересні 2020 року, але це лише 9,5% від числа іноземців, які побували в Ізраїлі у вересні 2019 року – до початку пандемії.

На території Ізраїлю зосереджено багато сакральних об'єктів. Єрусалим займає особливе місце у серцях іудеїв, мусульман та християн. Старе місто розділене на квартали: Мусульманське, Християнський, Єврейський та Вірменський. Населення у яких розподілено за релігійною приналежністю. Загалом тут знаходиться понад 1200 синагог, майже 160 церков та понад 70 мечетей. Тут розташовуються головні святині іудаїзму - Стіна плачу і Храмова гора; християнства – Храм Гробу Господнього; ісламу – Купол Скелі та мечеть Аль-Акса.

Окреслюючи проблеми паломницького туризму, можна виділити основну – пандемія. Через те що COVID-19 став глобальною пандемією, уряди по всьому світу закрили священні місця та тимчасово заборонили релігійні подорожі. Це вплинуло на популярні тенденції всіх конфесій. Єрусалим, Ватикан і Мекка, які щорічно приваблюють велику кількість єврейських, християнських і мусульманських туристів, є одними з найбільш постраждалих. Продовж року пандемія COVID-19 спустошувала туристичну індустрію Святої Землі, а разом з нею є життєво важливим джерелом доходу для тисяч християн, які несподівано залишилися без роботи. Через те що паломників замало, вперше за 1600 років економічні втрати оцінюються приблизно в 320 мільйонів доларів.

RESUME

Among many types of tourism, one of the most promising areas in the twenty-first century is pilgrimage tourism. Theoretical and methodological issues of organization and development of pilgrimage tourism in their works are studied by many scientists, thanks to which this type of tourism has become an independent branch of science with its terminological apparatus and has been considered as a separate area. Each of them interpreted this concept in their own way, and combining all the interpretations, we can assume that the pilgrimage is a journey to fulfill religious purposes and worship the shrines of a particular religion.

In essence, pilgrimage tourism can be considered as a component of religious tourism, which in turn is part of the cultural and cognitive type of tourism. The socio-psychological base of pilgrimage tourism is narrower than that of religious tourism. Pilgrims mostly profess the religion whose holy places they came to pray or honor. Religious tourists, as well as pilgrims, begin a journey or pilgrimage when they need to do something more than the usual religious activities in their usual environment, but the basis of religious tourism is cultural motivation and sightseeing of religious sites as their own. , and other religions for acquaintance with religious monuments, history of religion and religious culture.

In order to study the state of development of pilgrimage tourism, it is necessary to determine which methods should be used for further research, so in the course of work the methods of analysis and synthesis, induction and deduction, forecasting, observation and comparison were chosen.

One of the successful business specializations in Israel is the tourism industry. The most visited settlement in the country is the city of Jerusalem. The Ministry of Tourism reported that 34.5 thousand foreign tourists arrived in Israel in September 2021 - 128% more than in September 2020, but this is only 9.5% of the number of foreigners who visited Israel in September 2019 - before the pandemic.

Many sacred sites are concentrated in Israel. Jerusalem has a special place in the hearts of Jews, Muslims and Christians. The old city is divided into quarters: Muslim, Christian, Jewish and Armenian. The population is divided by religion. In total, there are more than 1,200 synagogues, almost 160 churches and more than 70 mosques. Here

are the main shrines of Judaism - the Wailing Wall and the Temple Mount; Christianity - the Temple of the Holy Sepulcher; Islam - the Dome of the Rock and the Al-Aqsa Mosque.

Outlining the problems of pilgrimage tourism, we can highlight the main one - the pandemic. Due to the fact that COVID-19 has become a global pandemic, governments around the world have closed sacred places and temporarily banned religious travel. This influenced the popular trends of all denominations. Jerusalem, the Vatican and Mecca, which attract large numbers of Jewish, Christian and Muslim tourists each year, are among the hardest hit. During the year, the COVID-19 pandemic devastated the Holy Land's tourism industry, and with it is a vital source of income for thousands of Christians who have suddenly lost their jobs. Due to the small number of pilgrims, for the first time in 1,600 years, the economic loss is estimated at about \$ 320 million.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова А.Ю. Міжнародний туризм. – М: 2001.
2. Бабкін А. В. Спеціальні види туризму/А. В. Бабкін. – Ростов–на–Дону: Фенікс, 2015. – 252 с.
3. Беленький Н.С. Критика іудейської релігії. Вид. Акад. наук СРСР.М., 1962.
4. Біржаков М.Б. Введення в туризм – М, 2011
5. Вітковський О.В. Географія промисловості зарубіжних країн .: Учеб.пособие. – М .: Изд–во Моск. ун.та, 1997. – 116с.
6. Воскресенський В.Ю. Міжнародний туризм – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2006.
7. Географія світового господарства // Під ред. Б.М. Зіміна: У 2 ч. – К .: Ін–т географії РАН, 1992. – Ч. 1,2.
8. Гербилова З.М. Економіка туризму. – БДМУ, 2018, стр.324.
9. Глушко О.О., Сазикін А.М. Географія туризму – Владивосток, Видавництво Далекосхідного університету, 2002.
- 10.Голіков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної та соціальної географії. – К .: Либідь, 1997. – 318с.
- 11.Голіков А.П., Черномаз П.О., Козакова Н.А. Словник–довідник Суспільно–географічних термінів. – Харків, 2001. – 48с.
- 12.Гуревич І. Мертве море чекає рішення ізраїльського міністра// Вільний вітер – № 7 – 2011.
- 13.Дементьев С.А. Ярмарок туризму в Тель–Авіві: бойкот Туреччини триває// Турбізнес – № 2 – 2011.
- 14.Дмитревський Ю.Д. Туристські райони світу: Учеб. посібник. – Див, 2000. р> 8. Ільїна Е.Н. Основи туристської діяльності – М.: Радянський спорт, 2001.
- 15.Долженко Г.П. Екскурсійна справа. – М, 2005
- 16.Економічна и соціальна географія світу / За ред.Б.П. Яценка, – К .: Артек, 1997. – 246с.
- 17.Економічна и соціальна географія світу // За ред. С. Кузика. – Львів: Світ, 2002. – 670с.
- 18.Жданов Н.С. Паломницький туризм – проти за і. – Турист. 2003

19. Журнал «Вояж» №4, квітень 1998р.
20. Журнал «Вояж» №6, червень 1999 р.
21. Журнал «Туризм: практика, проблеми, перспективи.», № 6, серпень 1999р.
22. Загородній В., Романова В., Ліненко О., Гринюк Г. Економічна и соціальна географія світу: 10 клас. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 239с.
23. Злупко С. М., Токарський Т. Б. Україна та Ізраїль: зайнятість и соціальний захист населення. – Львів: Вільна Україна, 1999.
24. Ізраїль. Географічний довідник.– Єрусалим: Гешарим, 1992
25. Ізраїль. Географічний довідник.– Єрусалим: Гешарим, 1992
26. Ізраїль. Довідник–путеводитель.– Ростов н / Д: вид-во «Фенікс», 2000..
27. Ізраїль. Кишенькова енциклопедія // Крюков А.А.– М .: ВД «Мураха – Гайд», 2001
28. Ізраїль. Кишенькова енциклопедія // Крюков А.А.– М .: ВД «Мураха – Гайд», 2001
29. Історія релігій. У 2–х т. – М, 2015
30. Кадрова А.Д. Організація сфери туризму: Навчальний посібник. – СП: Видавничий Герда будинок, 2009, стр.312
31. Квартальнов В.А. Іноземний туризм. – М.: Фінанси і статистика, 1999. р>
32. Квартальнов В.А. Іноземний туризм. – М: Фінанси статистика і, 1999, стор.186 .
33. Квартальнов В.А. Туризм. – М: Фінанси статистика і, 2000, стр.283 .
34. Квартальнов В.А., Зорін В.І. Економіка туризму. – М.: Фінанси і статистика, 2002.
35. Киричук К. Ізраїль розраховує на подвоєння числа українських туристів у 2012 році// Турбізнес – № 11 – 2010.
36. Комаров М.Г. Інфраструктура регіонів світу. – С–Пб .: 2000. – 347с.
37. Котлер Ф., Боуен Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг гостинності. – М: «Юніті», 2002

38. Країни і народи (науково–популярне географо–етнографіч. Видання в 20 томах): Зарубіжна Азія. Загальний огляд Південно–Західна Азія.– М. Думка, 1979.– С. 354–367
39. Країни і народи (науково–популярне географо–етнографіч. Видання в 20 томах): Зарубіжна Азія. Загальний огляд Південно–Західна Азія.– М. Думка, 1979.– С. 354–367
40. Країни світу. Довідник для ерудитів і мандрівників. За заг. ред. Шамхалова Ф.І. – Харків, Книжковий клуб Сімейного дозвілля, 2005
41. Країни світу. Факти і цифри // Єрусалимський Г.Б., Фомічов Д.А.– С–Пб .: Норинт, 2000.
42. Країни світу. Факти і цифри // Єрусалимський Г.Б., Фомічов Д.А.– С–Пб .: Норинт, 2000.
43. Максаковский В.П. Географічна картина світу: У 2 кн. Кн. II: Регіональна характеристика міра.– М .: Дрофа, 2004. С.140
44. Максаковский В.П. Географічна картина світу: У 2 кн. Кн. II: Регіональна характеристика міра.– М .: Дрофа, 2004. С.140
45. Моїсеєва Н.К. Маркетинг і турбізнес. Підручник – М., Фінанси і статистика, 2009.
46. Народи і релігії світу: Енциклопедія // гл. ред. Тишков В.А. М .: наук. вид–во «Велика російська енциклопедія», 1999.– С. 168–169
47. Народи і релігії світу: Енциклопедія // гл. ред. Тишков В.А. М .: наук. вид–во «Велика російська енциклопедія», 1999.– С. 168–169
48. Організація туризму: Учеб. посібник для студентів вузів за фахом В«Економіка і упр. соц.–культур. сферою В»/ А.П. Дурович, Н.І. Кабушкин, Т.М. Сергєєва та ін; Під ред. Н.І. Кабушкин і А.П. Дурович. – Мн.: Нове знання, 2003.
49. Патійчук В. А. Сучасні проблеми розвитку паломницького туризму в Україні / В. А. Патійчук // Туризм та суспільна географія: вчора, сьогодні, завтра : Матеріали міжнар. наук.–практ. конф. (м. Гжель, РФ, 15 листопада 2014 р.). – Гжель: ГДХП, 2014. – С. 75–87.

- 50.Патійчук В. Класифікація релігійно–паломницьких турів за різноякісними ознаками /В. Патійчук // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун–ту ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – 2015. – № 14 (315). – С. 36–48.
- 51.Патійчук В. О. Україна в системі міжнародного релігійно–паломницького туризму / В. О. Патійчук // Наук. вісн. Волин. держ. ун–ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 1.– С. 223–227.
- 52.Патійчук В. Функціональні особливості організації релігійно–паломницьких турів/В. Патійчук // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун–ту ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2015. – № 15 (316). – С. 23–31.
- 53.Похлебкін В.В. Національні кухні народів міра.– М .: Агропромиздат, 1990.– с.567
- 54.Похлебкін В.В. Національні кухні народів міра.– М .: Агропромиздат, 1990.– с.567
55. Правові та організаційні аспекти участі держави в розвитку туризму. Проблеми і перспективи: Автореф. дис. канд. юрид. наук/Шендрикова А.І. – К: Нева, 2000.
- 56.Путівник по Ізраїлю // Фінкель Я.– Єрусалим: вид–во «Мадре», 1989.– С.3–5
- 57.Путівник по Ізраїлю // Фінкель Я.– Єрусалим: вид–во «Мадре», 1989.– С.3–5
58. Рогач П.І., Косяков Н.Є., Гаркава В.Г., Лук'янчик С.В. Країнознавство – Мн.: БГЕУ, 2003.
- 59.Романов А.А. Географія туризму: Навчальний посібник. – М: спорт Радянський, 2002 .
60. Романов А.А., Саакянц Р.Г. Географія туризму: навчальний посібник – М.: Радянський спорт, 2002.
- 61.Романов А.А., Саакянц Р.Г.Географія туризму: Навчальний посібник М .: Радянський спорт, 2002.– С.288–302
- 62.Романов А.А., Саакянц Р.Г.Географія туризму: Навчальний посібник М .: Радянський спорт, 2002.– С.288–302

63. Сапелкіна З. П. Релігія та культура. Релігійний туризм: навч. посіб. / З. П. Сапелкіна. – К.: Вид-во Акад. праці та соц. відносин Федір. проф. спілок України, 2012. – 220 с.
64. Сапрунова В. Туризм. Еволюція. Структура. Маркетинг. – М: Ось-89, 1999, стор.137 .
65. Сенін В.С. Організація міжнародного туризму – М. 2003
66. Христов Т. Т. Релігійний туризм: навч. посібник/Т. Т. Христов. – 4-те вид., випр. – М.: Академія, 2017. – 288 с.
67. Чудновський А.Д. Готельний і туристичний бізнес: Підручник. – М.: ЕКМОС, 2004.
68. Шматків А.С., Джаладян Ю.А. Основи туризму. Підручник для вузів – М., КноРус, 2008.

рис. 1.1 Храм Гробу Господнього

рис.1.2 Стіна Плачу

рис.1.3 Мечеть Аль-Акса